

Turistička valorizacija kulturne ponude doline Neretve

Jelčić, Klaudija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management / Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:191:686198>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Tourism and Hospitality Management - Repository of students works of the Faculty of Tourism and Hospitality Management](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu
Sveučilišni prijediplomski studij

KLAUDIJA JELČIĆ

Turistička valorizacija kulturne ponude doline Neretve
Tourist valorisation of the cultural offer of Neretva valley

Završni rad

Opatija, 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu
Sveučilišni prijediplomski studij
Poslovna ekonomija u turizmu i ugostiteljstvu
Studijski smjer: Menadžment u hotelijerstvu

Turistička valorizacija kulturne ponude doline Neretve
Tourist valorisation of the cultural offer of Neretva valley

Završni rad

Kolegij: **Menadžment institucija kulture
i umjetnosti**

Student: **Klaudija JELČIĆ**

Mentor: **izv.prof.dr.sc. Jelena ĐURKIN
BADURINA**

Matični broj: **25222/20**

Opatija, lipanj 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI UNIVERSITY OF RIJEKA
FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU
FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY MANAGEMENT
OPATIJA, HRVATSKA CROATIA

IZJAVA O AUTORSTVU RADA I O JAVNOJ OBJAVI OBRANJENOG ZAVRŠNOG RADA

Klaudija Jelčić

(ime i prezime studenta)

25222/20

(matični broj studenta)

Turistička valorizacija kulturne ponude doline Neretve

(naslov rada)

Izjavljujem da sam ovaj rad samostalno izradila/o, te da su svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, Internet stranice, zakoni i sl. u radu jasno označeni kao takvi, te navedeni u popisu literature.

Izjavljujem da kao student–autor završnog rada, dozvoljavam Fakultetu za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci da ga trajno javno objavi i besplatno učini dostupnim javnosti u cjelovitom tekstu u mrežnom digitalnom repozitoriju Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci.

U svrhu podržavanja otvorenog pristupa završnim radovima trajno objavljenim u javno dostupnom digitalnom repozitoriju Fakulteta za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Sveučilišta u Rijeci, ovom izjavom dajem neisključivo imovinsko pravo iskorištavanja bez sadržajnog, vremenskog i prostornog mog završnog rada kao autorskog djela pod uvjetima *Creative Commons* licencije CC BY Imenovanje, prema opisu dostupnom na <http://creativecommons.org/licenses/>.

U Opatiji, 17. lipnja 2024.

Potpis studenta

Sažetak

Analizom kulturne ponude u dolini Neretve, naglašena je raznovrsnost i značaj kulturnih aktivnosti i resursa na tom području. Fokus je na istraživanju kulturnih događaja, povijesnih spomenika i tradicionalnih običaja. Analizirani su različiti aspekti materijalne kulturne baštine, uključujući arheološka nalazišta koja svjedoče o drevnoj naseljenosti područja, muzeje s ključnom ulogom čuvanja povijesnih i umjetničkih artefakata te nadgrobne spomenike, utvrde i sakralne građevine, čija prisutnost ukazuje na značaj i razvoj naselja te specifične kulturne i vjerske običaje koji su oblikovali identitet regije. Posebna pažnja posvećena je i nematerijalnoj baštini poput starih neretvanskih plovila – trupe i lađe, umijeća pravljenja autohtonog brujeta od jegulja i žaba, folklor, manifestacija i gastronomske ponude, svi slaveći lokalnu tradiciju i suvremene umjetničke izraze. Istraživanje naglašava važnost očuvanja kulturne baštine i njezine promocije kao bitnog čimbenika turističke atraktivnosti i lokalnog identiteta. Ističe se i potreba za kontinuiranim ulaganjem u kulturne resurse radi očuvanja autentičnosti, ali i iskorištenja turističkog potencijala doline Neretve kao destinacije kulturnog turizma. Time se ne čuva samo nasljeđe prošlosti, već se potiče i ekonomski razvoj.

Ključne riječi: kulturna baština; tradicionalni običaji; lokalni identitet; turistički potencijal

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Kulturni turizam i kulturna ponuda	2
1.1. Pojmovno određenje kulturnog turizma	2
1.2. Tipologija kulturnih turista.....	3
1.3. Temeljne determinante kulturne ponude.....	4
1.3.1. Definiranje kulturne ponude.....	4
1.3.1.1. Materijalna kulturna ponuda	5
1.3.1.2. Nematerijalna kulturna ponuda	5
1.3.2. Važnost kulturne ponude u turizmu	6
2. Postojeća kulturna ponuda doline Neretve	7
2.1. Prostorni okvir doline Neretve	7
2.2. Resursi koji čine kulturnu ponudu doline Neretve	8
2.2.1. Materijalni resursi kulturne ponude doline Neretve	8
2.2.2. Nematerijalni resursi kulturne ponude doline Neretve	16
3. Postojeće stanje i mogućnost turističke valorizacije kulturne ponude doline Neretve	24
3.1. Analiza turističke dostupnosti kulturne ponude doline Neretve.....	25
3.2. Empirijsko istraživanje.....	26
3.2.1. Cilj istraživanja	26
3.2.2. Metodologija istraživanja i opis uzorka	27
3.2.3. Rezultati istraživanja	28
3.2.4. Rasprava i ograničenja istraživanja.....	33
Zaključak	35
Reference.....	36
Popis ilustracija	39

Uvod

Suvremeni trendovi na turističkom tržištu svjedoče sve većoj potražnji turista za autentičnim iskustvima i upoznavanjem s lokalnom kulturom destinacija koje posjećuju. Kultura postaje ne samo atrakcija, već ključni motiv putovanja, potičući posjetitelje da istraže, uče i dublje razumiju kulturni identitet različitih regija. U tom kontekstu, razvoj kulturnog turizma sve više dobiva na važnosti kao bitan čimbenik u očuvanju i promociji turističkih destinacija. Promicanjem lokalne kulture i kulturne baštine jača se društveni i ekonomski razvoj. Dolina Neretve, poznata po bogatoj povijesti i tradiciji, obiluje kulturnim resursima koji čine temelj njene turističke ponude. Kako efikasno iskoristiti te resurse i razumjeti proces valorizacije kulturne baštine u kontekstu kulturnog turizma Neretve, pitanja su koja će odgovor dobiti u ovom radu.

Stoga, predmet istraživanja rada je kulturna ponuda doline Neretve sa svrhom analize raznovrsnosti i značaja kulturnih resursa područja. Cilj rada je istražiti i pružiti dublji uvid u materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu te njihov utjecaj na lokalni identitet i turističku atraktivnost regije.

U pisanju završnog rada korištena je metoda kompilacije, metoda deskripcije, deduktivna metoda, kao i metoda analize i sinteze. Prilikom empirijskog istraživanja, korištena je i kvalitativna metoda intervjua, polustrukturiranog oblika. Pri pisanju rada korištena je stručna literatura, što uključuje knjige, radove iz časopisa, odnosno znanstvene članke te internetske stranice.

Rad se sastoji od 5 glavnih poglavlja, a započinje uvodnim dijelom koji čitatelju predstavlja temu istraživanja te opisuje metodologiju i strukturu rada. Prvo poglavlje obrađuje ključne teorijske aspekte kulturnog turizma i kulturne ponude kako bi čitatelji stekli bolji uvid u temu istraživanja. Zatim slijedi drugo poglavlje, koje se fokusira na postojeću kulturnu ponudu doline Neretve, ističući osnovne materijalne i nematerijalne kulturne resurse koji oblikuju kulturni identitet neretvanskog kraja. U trećem poglavlju opisano je empirijsko istraživanje koje obuhvaća cilj, metodologiju, rezultate, raspravu i ograničenja istraživanja. Rad završava zaključkom koji sažima ključne nalaze i autoričinu zaključnu misao o istraživanoj temi. Nakon zaključka, navedena je korištena literatura i popis ilustracija.

1. Kulturni turizam i kulturna ponuda

U današnjem globaliziranom svijetu, turizam je postao jedan od ključnih pokretača gospodarskog razvoja i međunarodne suradnje. Međutim, osim ekonomskim faktorima, sve veći naglasak stavlja se na kulturnu raznolikost i bogatstvo destinacija koje privlače turiste diljem svijeta. S tim na umu, za potrebe ovog rada, slijedi prikaz glavnih teorijskih odrednica kulturnog turizma te kulturne ponude.

1.1. Pojmovno određenje kulturnog turizma

Pojam kulturnog turizma predstavlja spoj putovanja i otkrivanja kulturnih naslijeđa, umjetnosti, tradicija i običaja koji oblikuju identitet mjesta koje se posjećuje. On obuhvaća putovanja temeljena na istraživanju i doživljavanju bogatstva kulturnih resursa određene destinacije.

U literaturi ne postoji samo jedna definicija kojom bi se kulturni turizam mogao opisati. Međutim, jedna od čestih interpretacija kulturnog turizma, prema Jelinčić, je da on „označava kretanje ljudi uzrokovano kulturnih atrakcijama izvan njihova mjesta stanovanja s namjerom prikupljanja novih informacija i iskustava kako bi zadovoljili svoje kulturne potrebe“ (2008, 43). Prema toj izjavi, kulturni turizam može se protumačiti kao oblik putovanja koji nadilazi prostor uobičajenog svakodnevnog okruženja kako bi ljudi mogli doživjeti različite kulturne atrakcije. On odgovara ljudskoj potrebi za istraživanjem, učenjem i obogaćivanjem duha putem interakcije s raznolikim aspektima kulture drugih mjesta. Kroz posjete povijesnim lokacijama, umjetničkim galerijama, festivalima i tradicionalnim događajima, kulturni turizam može pružiti priliku za dubljim razumijevanjem svijeta oko nas.

Prema Cetinski, Šugar i Perić, razlikuju se kulturni turizam u užemu, kao i širem smislu. (2012, 105). Takav kulturni turizam, koji se definira kao putovanje motivirano prvenstveno interesom za kulturu i umjetnost, kao i željom za istraživanjem specifičnih destinacija, naziva se kulturni turizam u užem smislu. Suprotno tome, u širem smislu, kultura i umjetnost mogu biti tek sporedni motivi putovanja.

1.2. Tipologija kulturnih turista

S obzirom na postojanje razlike između kulturnog turizma u užem i širem smislu, prirodno se nameće i podjela kulturnih turista prema različitim motivacijama i interesima. Ova distinkcija omogućuje dublje razumijevanje raznolikosti putnika koji se upućuju na putovanja kako bi istražili kulturu i umjetnost, odnosno kako bi se usputno pronašli u okruženju kulture i umjetnosti.

Kako bi se mogla napraviti podjela kulturnih turista, prvenstveno je potrebno razlikovati i stupanj motivacije turista za posjetom određene destinacije povezano s kulturom. Prema Jelinčić, „u skladu s motiviranošću turista za kulturno putovanje, tipologija kulturnog turizma mogla bi se razviti prema stupnju motivacije“ (2008, 43). Navodi se kako ta motivacija može biti primarna, usputna ili slučajna.

Prema ovoj podjeli motivacije za kulturološkim putovanjima koja se može javiti kod turista, razvila se i tipologija kulturnih turista, koja proizlazi iz Strategije razvoja kulturnog turizma u Hrvatskoj. Iz Strategije, a prema Cetinski i sur., razlikuju se:

- Turisti motivirani kulturom
- Turisti inspirirani kulturom
- Turisti privučeni kulturom (2012, 109).

Prvo, tu su turisti motivirani ekskluzivnim kulturnim događajima, koji cijene elitni tretman kao posebni gosti. Drugu skupinu čine turisti inspirirani poznatim kulturnim lokalitetima i atrakcijama, iako njihov interes za kulturu može biti površan te traže vrijednost za novac. Na kraju, tu su i turisti privučeni kulturom koji spontano odlučuju posjetiti kulturne atrakcije tijekom boravka u destinaciji, bez prethodnog planiranja (Cetinski i sur. 2012, 109).

Ovi različiti stupnjevi motivacije, kao i tipologija kulturnih turista, odražavaju raznolikost interesa i preferencija turista prilikom planiranja i realizacije putovanja. Uzimajući u obzir ove razlike, ključno je osigurati heterogenu, ali i prilagođenu kulturnu ponudu koja će zadovoljiti potrebe svih kategorija kulturnih turista.

1.3. Temeljne determinante kulturne ponude

Kako navode Cetinski i sur., „kultura obuhvaća i takozvanu opipljivu kulturu – muzeje, galerije, koncerte, kazališta, spomenike i povijesne lokalitete, ali i neopipljivu kulturu, poput običaja i tradicije“ (2012, 109). Iz tako raščlanjene definicije kulture, može se interpretirati i sama kulturna ponuda.

1.3.1. Definiranje kulturne ponude

Turističko tržište igra ključnu ulogu u svjetskoj ekonomiji; ono doprinosi ekonomskom razvoju, kulturološkoj razmjeni, očuvanju okoliša i društvenoj dobrobiti širom svijeta. Prema Galičić i Laškarin, „konstitutivni elementi (subjekti) turističkog tržišta su turistički posrednici, turistička potražnja te turistička ponuda“ (2016, 15).

Kulturna ponuda često čini važan sastavni dio turističke ponude određene destinacije jer ona uključuje sve kulturne resurse i doživljaje koji privlače turiste. Stoga, ona igra važnu ulogu u oblikovanju turističke privlačnosti destinacije i privlačenju posjetitelja koji su zainteresirani za upoznavanje i doživljavanje kulturnog nasljeđa i identiteta destinacije. Tako Petrić i Jasenko navode kako „Proces oblikovanja turističke ponude u destinaciji podrazumijeva prostorno i socio-kulturološki prihvatljivu prilagodbu njenih elemenata potrebama i zahtjevima potražnje. Pri tome, kao ključni element ponude i glavni čimbenik njene atraktivnosti ističe se kulturna baština“ (2012). Iz takvog poimanja, dolazi se do zaključka, kako kulturna baština čini okosnicu kulturnog turizma i same kulturne ponude.

Kulturna baština, dakle, predstavlja srž kulturnog turizma. Kroz putovanja koja uključuju posjete muzejima, galerijama, arheološkim lokalitetima, spomenicima, festivalima i drugim kulturnim događanjima, posjetitelji imaju priliku proučiti povijest, tradiciju i identitet određenog mjesta.

Jelinčić navodi kako se „kulturna baština odnosi na spomenike, skupine građevina i lokalitete od povijesne, estetske, arheološke, znanstvene, etnološke ili antropološke vrijednosti“ (2010, 21). Međutim, ova definicija odnosi se samo na onu opipljivu, materijalnu baštinu. Kako je već navedeno pri definiranju kulture, ona je sačinjena od opipljivih, ali i neopipljivih aspekata, poput tradicije, običaja i jezika, koji su jednako važni u oblikovanju kulturnog nasljeđa.

1.3.1.1. Materijalna kulturna ponuda

Materijalna kulturna ponuda obuhvaća fizičke, opipljive artefakte i strukture koje su ostale kao svjedoci prošlih vremena i kultura. To uključuje građevine poput crkvi, dvoraca, palača, muzeja, spomenika, ali i arheološke lokalitete, umjetnička djela, ručno izrađene predmete, knjige, fotografije i druge artefakte. Tako opipljivu kulturnu ponudu, sačinjavaju kulturna dobra, koja pak mogu biti pokretna te nepokretna kulturna dobra.

Nepokretno kulturno dobro odnosi se na gradove i naselja, građevine, elemente povijesne opreme, memorijalna područja te spomenike, područja s etnološkim i toponimskim sadržajima, krajolike, vrtove, tehničke objekte i dr. (Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara 2023, čl. 7). Nadalje, prema Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, pokretna kulturna dobra sačinjena su od zbirki predmeta u muzejima, crkvenog inventara, arhivske građe, zapisa i dokumenata, filmova, arheoloških nalaza, antologijskih djela, etnografskih predmeta, starih i rijetkih knjiga, novca, kazališnih rekvizita te drugih stvari od značaja i doprinosa kulturi (2023, čl. 8).

Materijalna kulturna ponuda čini temelj našeg kulturnog nasljeđa, predstavljajući oblike kulturnih dobara koji svjedoče povijesti i kulturi. Očuvanje i upravljanje ovim kulturnim dobrima su od vitalnog značaja za kontinuirano razumijevanje prošlosti, kao i osiguranje da se ovo bogatstvo sačuva za buduće generacije.

1.3.1.2. Nematerijalna kulturna ponuda

Nematerijalna kulturna ponuda odnosi se na neopipljive aspekte kulture koji se prenose usmenim predajama i običajima te obuhvaća žive izraze ljudske kreativnosti i tradicije. Tako Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara navodi da „nematerijalno kulturno dobro mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način“ (2023, čl. 9). To, dakle, uključuje jezik, dijalekte, govor, usmenu književnost, folklorno stvaralaštvo, tradicijska umijeća i obrte.

Nematerijalna kulturna ponuda svakako predstavlja bitan faktor u očuvanju i prenošenju identiteta, vrijednosti i tradicija zajednica. Putem nematerijalne kulturne baštine, zajednice mogu osigurati kontinuitet svoje kulture te doprinijeti bogatstvu ljudske raznolikosti i nasljeđa koje se prenosi s generacije na generaciju.

1.3.2. Važnost kulturne ponude u turizmu

Kulturna ponuda ima bitnu ulogu u turizmu, predstavljajući važan faktor koji privlači posjetitelje diljem svijeta. Kroz bogatstvo kulturnih resursa, destinacije nude putnicima priliku da istraže, nauče i dožive raznolikost kultura, umjetnosti i tradicija. Važnost kulturne ponude u turizmu leži u njejoj sposobnosti da obogati putničko iskustvo, potakne razumijevanje i poštovanje različitosti te promiče očuvanje kulturne baštine.

Prvenstveno, materijalna kulturna ponuda turistima omogućuje obilazak povijesnih građevina, muzeja, arheoloških nalazišta i drugih kulturnih spomenika. Osim toga, umjetnička djela, rukotvorine i drugi artefakti pružaju turistima mogućnost da istraže lokalnu umjetničku scenu i tradicionalne obrte. Posjećivanje ovih znamenitosti nudi turistima priliku za učenjem i obrazovanjem o kulturnoj baštini destinacije, što može obogatiti njihovo putovanje. Nadalje, turistima nematerijalna kulturna ponuda pruža autentično iskustvo koje može potaknuti interakciju između njih i lokalnog stanovništva. Neopipljivi dijelovi kulture često su jedinstveni i karakteristični za određenu regiju ili zemlju te stoga turisti mogu stvoriti emocionalnu povezanost s destinacijom, razumjeti njezinu povijest i osjetiti se dobrodošlim i integriranim u lokalnu zajednicu.

Kulturna ponuda predstavlja i značajan ekonomski resurs koji može imati širok spektar pozitivnih utjecaja na gospodarstvo i ekonomiju lokalnih zajednica. Osim što potiče turistički sektor i stvara nova radna mjesta, ona također promiče lokalni identitet i diversifikaciju turističke ponude.

2. Postojeća kulturna ponuda doline Neretve

Dolina Neretve, područje smješteno na spoju Hrvatske i Bosne i Hercegovine, obiluje kulturnim resursima koji odražavaju bogatu povijest i raznolikost regije. U nastavku slijedi geografski položaj doline Neretve te njezine kulturne znamenitosti i nasljeđe.

2.1. Prostorni okvir doline Neretve

Rijeka Neretva, najduža rijeka Jadranskog zaljeva u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, svoje korijene vuče iz planinskog područja južno od Zelengore i sjeverozapadno od prijevoja Čemerno u Bosni i Hercegovini, na visini od 1095 metara iznad razine mora. Njen glavni tok proteže se kroz Hercegovinu, dok se posljednjih 22,3 kilometara ulijeva u Jadransko more na dalmatinskom dijelu. Dalmatinski dio Neretve predstavlja najveću deltu u Hrvatskoj, oblikovanu od dviju cjelina; gornjoneretvanske i donjoneretvanske delte (Glamuzina 2011, 10).

Granica između dviju delta rijeka gotovo savršeno prati političke razmjere između Hrvatske i Bosne i Hercegovine te se podudara s povijesnim regijama Dalmacijom i Hercegovinom. Gornjoneretvanska delta, koja se proteže na oko 6.000 hektara, nalazi se isključivo u Hercegovini, protežući se od Počitelja do ušća rijeke Krupe u Neretvu blizu naselja Gabela. S druge strane, donjoneretvanska delta proteže se od ušća rijeke Krupe u Neretvu do Jadranskog mora, većinom obuhvaćajući područje Dalmacije i sastoji se od tri velika trokutasta proširenja ukupne površine 12.067 hektara (Glamuzina 2011, 10).

Za prostor donjeg tijeka Neretve u literaturi se pronalaze mnogi nazivi, od kojih su najčešći neretvanska delta, Delta Neretve, Donja Neretva, Donjoneretvanski kraj, Donje Poneretavlje, Dolina Neretve ili samo Neretva (Udruga lađara Neretve 2023, 17). Ljudi koji žive uz donji tok Neretve poznati su kao Neretvani i Neretvanke.

Područje donjeg tijeka Neretve obuhvaćeno je trima naseljima i administrativnim jedinicama: Metković, Opuzen i Ploče, te četirima općinama: Kula Norinska, Pojezerje, Slivno i Zažablje u Dubrovačko-neretvanskoj županiji. Ovo područje graniči s Makarskim primorjem na jednoj strani i s Bosnom i Hercegovinom na drugoj (Vukša Nahod 2018, 183). Na slici niže vidljiv je geografski okvir koji obuhvaća područje donje Neretve.

Slika 1. Prostorni okvir doline Neretve

Izvor: Geoportal kulturnih dobara, dostupno na: [Geoportal kulturnih dobara \(kulturnadobra.hr\)](http://kulturnadobra.hr)

2.2. Resursi koji čine kulturnu ponudu doline Neretve

Pojam kulturne ponude doline Neretve obuhvaćen je širokim spektrom resursa koji doprinose kulturološkom bogatstvu i raznolikosti ovog područja. Ti resursi dijele se na one materijalne, poput arheoloških nalazišta, arhitekture i umjetničkih djela te nematerijalne kao što su tradicionalni običaji, folklor, gastronomija i lokalne manifestacije. Analizom ovih resursa, otvara se mogućnost boljeg razumijevanja kulturnog identiteta doline Neretve i njihovog značaja u kontekstu turizma.

2.2.1. Materijalni resursi kulturne ponude doline Neretve

Dolina Neretve prožeta je dubokom poviješću i raznolikom kulturnom baštinom. Arheološka nalazišta, muzeji, nadgrobni spomenici, sakralne građevine te utvrde svjedoče o dugoj i slojevitoj prošlosti ovog kraja i time čine važan dio materijalne kulturne ponude doline Neretve. Kroz prizmu ovih resursa, omogućuje se dublji uvid u prošlost doline i bolje razumijevanje njezine kulturne važnosti.

2.2.1.1. Arheološka zona i kulturno-povijesna cjelina Narona - Vid

U dolini rijeke Neretve, nazivane Naron na grčkom, a Naro na latinskom jeziku, nalazio se prirodni koridor koji je omogućavao povezivanje unutrašnjosti provincije Dalmacije s jadranskom obalom i ostatkom Mediterana. Ovaj ključni prolaz omogućavao je trgovinu koja se odvijala pomorskim putem sve do točke gdje Neretva postaje neplovna, nakon čega se roba prenosila kopnenim putem. Na tom mjestu, koje je bilo središte robne razmjene još u helenističko doba, nastao je Narona, jedan od najznačajnijih antičkih gradova na istočnoj obali, smješten na tlu današnjeg naselja Vid (Manenica 2011, 42).

„Arheološka zona i kulturno-povijesna cjelina Narona – Vid“ zaštićeno je kulturno dobro prema Regstru kulturnih dobara Republike Hrvatske. Antički grad Narona podignut je bedemima i kulama radi obrana, s rječicom Norin kao istočnom granicom. Pod vladavinom cara Augusta, Narona je doživjela procvat, ali početkom 7. stoljeća grad Narona propada, kao i većina gradova u tadašnjoj provinciji Dalmaciji (Manenica 2011, 46).

Prema Manenica, „na ostacima Narone u XVIII. st. uz obalu Norina počinje se formirati naselje, odnosno današnje mjesto Vid“ (2011, 46). Počinju se doseljavati prvi stanovnici koji postupno grade kuće, pretežito od kamena od starih gradskih bedema i građevina iz tog vremena koje je stanovništvo zidalo u kuće, a župnik Bariša Ereš dao sagraditi i kulu, danas poznatu kao Erešova kula, podignutu od spomenika i statua iz antičkih dana. U 20. stoljeću, lokalno stanovništvo u Vidu, Prudu i Metkoviću počelo je otkrivati arheološke artefakte dok su obavljali poljoprivredne radove, što je sugeriralo da se ispod površine zemlje krije bogato arheološko nasljeđe (Manenica 2011, 47).

Pod vodstvom Arheološkog muzeja Split, provedena su iscrpna arheološka istraživanja, „ali su najvrjedniji istraživački rezultati došli u zadnjem desetljeću 20. stoljeća“ (Krstičević 2015, 7). Tijekom 1995. i 1996., na lokalitetu Plećaševе štale, provedena su arheološka nalazišta koja su donijela izniman nalaz – ostatke rimskog hrama poznatog kao Augusteum, vjerojatno sagrađenog u vrijeme cara Augusta, oko 10. g. pr. Kr., zajedno sa 17 mramornih skulptura različitih veličina, prikazujući nadnaravna i prirodna bića (Krstičević 2015, 7). Danas se na samom lokalitetu Narone uzdiže Arheološki muzej Narona, čija je izgradnja započela 2004. godine. Ovaj muzej predstavlja prvi *in situ* (sagrađen na samom nalazištu) muzej u Hrvatskoj, jedan od rijetkih u Europi koji na takav način prezentira svoju građu javnosti (Arheološki muzej Narona, n.d.).

Postav Arheološkog muzeja Naroni sastoji se od vanjskog i unutrašnjeg dijela. Vanjski dio obuhvaća izložbu arhitektonskih ukrasa hrama i dijelove opreme foruma ispred zgrade. Unutrašnjost muzeja čini glavna izložbena dvorana, koja je zapravo sam prostor hrama. Ondje su izloženi kipovi careva i njihovih obitelji, postavljeni na galeriju iznad crno-bijelog mozaičkog poda. Arheološki materijal, uključujući skulpture, novčiće, staklo, metalne predmete, keramiku i druge artefakte, izložen je u pet vitrina, podijeljenih prema tematici i lokaciji pronalaska. Razgledavanje muzeja nastavlja se izvan zgrade, gdje se mogu vidjeti kameni spomenici i arhitektonska dekorativna plastika. Ukupno je izloženo oko 900 nalaza, pružajući uvid u povijest grada od antičkog razdoblja do srednjeg vijeka (Arheološki muzej Naroni, n.d.).

Ostaci Augusteuma u Naroni danas predstavljaju najcjelovitiji ostatak uspona i pada rimskog carskog kulta, ne samo na istočnoj jadranskoj obali, već cijelog rimskog svijeta (Manenica 2011, 47). Kao takva, cijela arheološka zona u Vidu, prožeta je bogatom kulturom rimskog carstva te stoga čini izuzetan doprinos kulturnoj ponudi ovog područja danas.

2.2.1.2. Prirodoslovni muzej Metković

Dolina rijeke Neretve, zajedno s njezinim močvarnim područjem, predstavlja izuzetno važno stanište za ptice, kako u Hrvatskoj, tako i u širem mediteranskom području. Neretva oblikuje raznolikim vrstama ptica i to ju čini jednim od značajnih ornitoloških lokaliteta u Europi.

Ovo područje, kao takav lokalitet, prvi put istražuje Dragutin Rucner. On se susreće s članovima Lovačkog društva iz Metkovića, a njihova zajednička strast prema pticama potaknula je ideju osnivanja Ornitološke zbirke s namjerom da javnosti predstave bogatstvo ptičjeg svijeta u donjem toku rijeke. Tijekom višegodišnjeg istraživanja od 1948. do 1953. godine, Rucner je detaljno dokumentirao raznolikost i biologiju ptica u tom području. Zbirka je bila predstavljena javnosti 1952. godine te je obuhvaćala 240 ptičjih preparata. Rucner je rezultate svojih istraživanja objavio u nekoliko radova, ističući važnost ptica u dolini Neretve (Prirodoslovni muzej Metković, n.d.). S obzirom na nedostatnost prostorija Lovačkog društva, gdje je zbirka bila prikazivana, stvorila se potreba za njenim boljim prikazom javnosti te je potaknuta ideja za otvaranjem muzeja u Metkoviću gdje bi Rucnerovo djelo bilo prikazano.

Zgrada nekadašnje duhanske stanice Vaga, u početku 21. stoljeća, točnije 17. srpnja 2015. godine, dobila je novu namjenu kao Gradska knjižnica i Prirodoslovni muzej. Dr. sc. Nikola Tvrtković koncipirao je ideju muzeja. Prostore podruma sadašnje zgrade koristi muzejsko spremište i knjižnica, a Prirodoslovni muzej smješten je u prizemlju. Poviše se

proteže knjižnica, uključujući čitaonicu, dok posljednja etaža obuhvaća upravu muzeja i knjižnice. Stalni postav Muzeja realizirali su stručnjaci iz Hrvatskoga prirodoslovnoga muzeja iz Zagreba. Izložba koristi tehnike informativnih panela, trodimenzionalne prikaze staništa, preparirane životinje u ladicama i vitrinama te multimedijske audiovizualne prikaze. Prostorna organizacija obuhvaća pet soba, organiziranih tematski u kružnom rasporedu (Prirodoslovni muzej Metković, n.d.).

U prvoj sobi posjetitelji mogu istražiti geološke i biospeleološke karakteristike delte rijeke Neretve kroz 3D prikaze špiljskih formacija i interaktivnu mapu podzemnih objekata. Druga, treća i četvrta soba pružaju trodimenzionalne prikaze staništa delte, uključujući močvare, kanale, šumska područja i antropogeno oblikovana naselja. Također se prikazuju migracije ptica i zimovanje u staništima. Iz treće sobe izlazi se u vrt s autohtonim biljkama, domom za ptice i hotelom za kukce. Peta soba naglašava važnost zaštite biološke raznolikosti, potiče promatranje ptica te sadrži interaktivne kutke i kratke filmove. Tu je i poseban dio posvećen Lovačkom društvu Liska iz Metkovića, čiji su članovi surađivali u prikupljanju zbirke koja se čuva u muzeju (Prirodoslovni muzej Metković, n.d.).

2.2.1.3. Utvrde

U dolini Neretve nalazi se nekoliko utvrda koje su igrale značajnu ulogu u vojnim i obrambenim strategijama. Među njima su Kula Norinska, Utvrda Brštanik, Smrdan-grad, Nonkovića kula i Erešova kula. Ove utvrde predstavljaju važan dio kulturne baštine regije i svjedoče o povijesti i vojnim događajima koji su oblikovali područje kroz vjekove.

Kula norinska

Naselje Kula Norinska, smješteno na desnoj obali rijeke Neretve između Opuzena i Metkovića, domaćin je utvrde po kojoj je naselje dobilo ime. Utvrda, poznata kao „Kula“, izgrađena je oko 1500. godine, vjerojatno pod nadzorom turskih snaga, kako bi štitila turski teritorij od potencijalnih napada Mlečana s mora. Osmanlijski putopisac Evlija Čelebija pruža detaljan opis Kule Norinske, opisujući je kao veliku i snažnu građevinu sa sedam katova, opremljenu topovima i stražarnicama duž zidova. Zabilježeno je da su temelji kule otkriveni tek 2007. godine, što sugerira da je Kula imala sedam katova, kako je opisao Evlija Čelebija. Utvrda je 1969. godine upisana u Registar zaštićenih spomenika kulture Republike Hrvatske, a povodom 250. godišnjice oslobođenja Neretve od Turaka 1934. godine, na zadnjoj strani Kule postavljen je križ i spomen ploča (Dodig 2011, 39).

Utvrda Brštanik

Brštanik, iznad naselja Podgradina u blizini Opuzena, predstavljao je značajno gradsko trgovište i dubrovačku koloniju. Sagradio ga je bosanski kralj Tvrtko s ciljem da konkurira Dubrovačkoj Republici u trgovini solju te je čak planirao izgradnju brodogradilišta. Nakon Tvrtkove vlasti, Brštanik je prešao pod kontrolu Dubrovčana, a kasnije su ga obnovili Mlečani, krajem 17. stoljeća, kako bi zaštitili Opuzen i primorje. Tokom Prvog svjetskog rata, Brštanik je služio kao stanište austrougarske posade. Danas je u ruševnom stanju, ali njegova povijesna važnost kao trgovačkog centra i strateške utvrde ostaje neizbrisiva (Tomasović 2018, 185).

Smrdan-grad

Na visoravni iznad Kleka, uz staru rutu koja je nekad spajala područje Neretve s Dubrovačkim primorjem, nalazi se utvrda Smrdan-grad. Njezin trokutasti tlocrt obuhvaća bedeme dužine oko 50 metara na svakoj strani. Posebno je značajno to što je utvrda izgrađena krajem 17. stoljeća, nakon što su je Mlečani preuzeli od Turaka oko 1689. godine. Element koji pridodaje važnost ovoj utvrdi jest izgradnja crkve „Velike Gospe na Gradu“, prikazane na slici 2. Crkva je izgrađena početkom 18. stoljeća unutar njezinih zidina (Registar kulturnih dobara, n.d.). Turci su doživjeli velike gubitke kod ove utvrde te su njihova tijela ostala nepokretna na ulazu u grad, isijavajući neugodan smrad. Upravo je ta situacija potaknula stanovništvo da utvrdu iznad Kleka nazove Smrdan-grad, o čemu piše i Utovac „Tako je nazvan zbog smrada lešina turskih vojnika koji su pokušavali zauzeti utvrdu i to platili glavom“ (2020, 10).

Slika 2. Crkva "Velike Gospe na Gradu"

Izvor: autoričina izrada

Nonkovića kula

Nonkovića kula, smještena je u malom primorskom mjestu Kleku, uz magistralnu cestu između Splita i Dubrovnika. Ova četverokutna obrambena kula sagrađena je u 17. stoljeću radi obrane od Osmanlija, od strane obitelji Nonković, istaknutih vojnih časnika. Izgrađena je od precizno obrađenih kamenih blokova, pokrivena krovom s četiri strane. Ulaz s nadstrešnicom smješten je na zapadnoj strani, a iznad njega se izdiže grb obitelji Nonković, pretpostavljenih graditelja kule. Nonkovića kula danas je uvrštena u popis kulturnih dobara te predstavlja značajan spomenik obrambene arhitekture na tom području (Registar kulturnih dobara, n.d.).

Erešova kula

Erešova kula, koja se nalazi na jugozapadnom dijelu gradskih zidina, predstavlja značajno arhitektonsko ostvarenje koje između 1825. i 1852. godine izgradio župnik mjesta Vid, don Bariša Ereš. Sastoji se od glavne kuće na dva kata i dvije manje nadogradnje. Posebnu važnost ova kula ima kao svojevrsni muzej na otvorenom jer su u nju ugrađeni mnogi latinski natpisi i drugi spomenici iz antičke Narone. Unutar kuće otkriveno je četrdeset latinskih natpisa i dva natpisa na hrvatskom jeziku, od kojih su neki kopije rimskih originala. Erešova kula pruža jedinstvenu prezentaciju antičkih spomenika te se može posjetiti kao prvi epigrafski „muzej“ antičke Narone, kao dio obilaska gradskih bedema (Arheološki muzej Narona, n.d.).

2.2.1.4. Nadgrobni spomenici

Srednjovjekovni nadgrobni spomenici, poznatiji pod nazivom stećci, kamene su ploče ili stupovi, često ukrašavane ornamentima, reljefima ili natpisima. Stećci su se postavljali na grobove kako bi se označilo mjesto pokopa, a karakteristični su po svojoj raznolikosti oblika, stilova i dekoracija. Uglavnom se nalaze na području Balkana, preciznije u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Crnoj Gori i Srbiji te su važan dio kulturne i povijesne baštine tog područja (Jahić 2016, 57-58).

Terenskim istraživanjem na neretvanskom području otkriveno je 44 lokacije s kasnosrednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima. Od tih lokacija, 10 se nalazi južno, a 34 sjeverno od rijeke Neretve. Na većini ovih lokacija, groblja sa stećcima su ili oštećena ili potpuno uništena. Samo su dva groblja, na Proviću i kod crkve Male Gospe na Dobranjima, zakonski zaštićena kao kulturna baština, dok su ostala samo lokalno evidentirana. Na većini lokacija nalazi se manje od deset stećaka, a najčešći oblik su sanduci. U umjetničkom smislu, neretvanski stećci uglavnom prate opća obilježja stećaka, ali postoje i neke lokalne osobitosti. Na primjer, dok su sanduci najčešći oblik, ploče su češće zastupljene na određenim područjima

poput Pline, Pojezerja i Slivna. Također, dok su sanduci i sljemenjaci prisutni na obje obale Neretve, amorfni sanduci i ploče su rijetki (Volarević, 2020).

Darko Utovac tvrdi da se „velika nekropola stećaka na Slivnu nalazi u blizini zaseoka Provići, neposredno uz put prema crkvi Velike Gospe na Gradu“ (2020, 25). Ti stećci, prvi put opisanI od strane slivanjskog kapelana don Petra Kaera u 19. stoljeću, sadrže raznolike motive kao što su križevi, zvijezde, polumjeseci, mačevi i štitovi. Njihovo stvaranje datira se u srednji vijek.

Stećci u dolini Neretve već više od pet stoljeća izazivaju interes lokalnog stanovništva, dok kroz legende prenose priče o davnim vremenima. Neke od tih legendi govore o turskim vojnicima pokopanim ispod stećaka na grobljima poput Bobovišta i Privora te o mogućem blagu ispod stećaka na groblju na Pogriću (Volarević, 2020).

2.2.1.5. Sakralne građevine

Kršćanstvo se po dolini rijeke Neretve širilo tijekom povijesti, a danas postoje mnogi svjedoci tog procesa. Sakralne građevine, odnosno crkve, katedrale, manastiri i samostani koji su izgrađeni tijekom stoljeća odražavaju kulturu i vjersku baštinu tog područja.

Kao prvi dokazi kršćanstva na prostorima doline, svjedoče ruševine crkve sv. Andrije u Sladincu, Baćini, koje datiraju u 6. stoljeće. U ranokršćanskoj fazi, crkva je bila jednobrodna građevina s prostranom polukružnom apsidom na istoku, tek malo uža od glavnog broda. Duž sjevernog i južnog zida crkve dodani su manji bočni prostori. Unutrašnjost crkve krasile su velike kamene ploče, složene u nizove duž cijele građevine. Danas su ruševine crkve u Sladincu u lošem stanju zbog dugogodišnjeg zanemarivanja. Unatoč tome, arhitektonski ostaci crkve često su bili predmet zanimanja znanstvenika. Igor Fisković je prvi detaljno opisao crkvu, istražujući potpornje unutar i izvan nje te zaključio da su potpornji naknadno dozidani u ranom srednjem vijeku, približno u 9. stoljeću. Ova crkva ostaje važan arheološki i kulturni spomenik, iako zahtijeva temeljitu obnovu i zaštitu kako bi se sačuvao za buduće generacije (Vučić 2007, 135-136). Ruševine crkve sv. Andrije nalaze se na popisu zaštićenih kulturnih dobara.

U Baćini valja još istaknuti crkvu sv. Luke, koja se uzdiže nad nekropolom stećaka. Fascinantno je što je jedan od tih stećaka, ukrašen zvijezdom i polumjesecom, ugrađen u temelje same crkve. Ova jednobrodna građevina s četverokutnom apsidom i gotičkim svodom, obložena kamenom, svoje korijene vuče iz 17. stoljeća (Vidović 1998, 9-10).

Crkva sv. Vida nalazi se izvan naselja Vid, s lijeve obale rijeke Norin, na mjestu starokršćanske bazilike koja je bila katedrala biskupa Narone (Vidović 1998, 132). Ta bazilika datira iz 5. stoljeća, a njezini temeljni zidovi, sada izloženi u okolini crkve, otkrivaju gotovo kvadratni tlocrt s dužinom od oko 30 m i širinom od 25 m, sugerirajući dojam trobrodne bazilike. Ostaci oltarne pregrade i krsnog zdenca izrađenog od hidraulične žbuke, koji su pronađeni tijekom istraživanja, svjedoče o bogatom unutrašnjem uređenju bazilike (Vekić, Volarević 2016, 9). Crkva sv. Vida također se nalazi na popisu zaštićene baštine.

Crkva sv. Ilije na Predolcu, prema povijesnim izvorima, potječe s kraja 17. ili 18. stoljeća te je u nekoliko navrata proširivana kako bi zadovoljila rastuće potrebe. Temeljem austrijskog katastra iz 1836. godine, pretpostavlja se da je prvotna crkva bila jednobrodna s apsidom na istočnoj strani. U nacrtu inženjera Jurja Marococchiya, započeta je gradnja nove crkve 1867. godine, a završena 1874. godine. Strukturno, crkva je trobrodna s izmjenom trupova i stubova te je osvjetljena polukružnim prozorima duž bočnih zidova. Nakon dovršetka, crkva je opremljena oltarima, a posvećena je tek 1903. godine (Vekić, Volarević 2016, 20). Crkva se nalazi na popisu zaštićenih kulturnih dobara.

U Opuzenu je 1716. godine osnovana crkva sv. Stjepana, ali je današnja izgrađena 1883. godine uz pomoć dalmatinske vlade i župljana te je blagoslovljena 1897. godine. Građena je u obliku latinskog križa, a bijeli kamen je korišten za podizanje vanjske fasade. Unutrašnjost crkve obiluje baroknim detaljima. Svojom arhitekturom i umjetničkim djelima, poput glavnog oltara izrađenog od mramora, crkva sv. Stjepana predstavlja važan kulturno-duhovni centar u dolini Neretve. Tijekom vremena, unutrašnjost crkve je doživjela izmjene, a važno je istaknuti radove na svetištu prema smjernicama Drugog vatikanskog sabora. Osim oltara, u crkvi se nalaze i druga umjetnička djela, poput kipova, koji obogaćuju duhovnu atmosferu i kulturnu baštinu ovog vjerskog objekta (Vidović 1998, 72-74).

Ove crkve su tek neki od svjedoka širenja kršćanstva kroz povijest i svaka od njih nosi svoju jedinstvenu priču. Uz već spomenute crkve u Baćini, Vidu, Metkoviću i Opuzenu, ističu se još predromanička crkva sv. Ivana u naselju Podaca, koja datira iz 11.-12. stoljeća, kao i kasnosrednjovjekovna crkva sv. Ivana na otočiću Osinju (Vidović, 1998). Svaka od ovih građevina doprinosi bogatstvu kulturne baštine doline Neretve.

2.2.2. Nematerijalni resursi kulturne ponude doline Neretve

Neretva je obogaćena dubokom kulturnom baštinom koja se očituje ne samo u materijalnim resursima, već i u nematerijalnim aspektima života njezinih stanovnika. Umijeće pravljenja neretvanskog brujeta, tradicija života s trupom – tradicionalnim neretvanskim plovilom, folklor uz narodnu nošnju, raznovrsne manifestacije te gastronomska ponuda čine ključne nematerijalne resurse doline Neretve.

Promatranjem ovih resursa, pruža se uvid u autentičan način života te tradiciju ovog područja, što doprinosi dubljem razumijevanju i nematerijalnog dijela kulturnog identiteta doline Neretve te njegove važnosti u očuvanju i promicanju lokalne kulture.

2.2.2.1. „Tradicija života s trupom i lađom, plovilima doline Neretve“

Tradicija života s trupom i lađom, plovilima doline Neretve, odražava bogatu kulturnu baštinu ovog područja. Kroz stoljeća, trupe i lađe bile su neizostavan dio svakodnevnog života lokalnog stanovništva, služeći kao sredstvo prijevoza, ribolova i trgovine duž rijeke Neretve. Ova tradicija nije samo praktična, već je i simbol povezanosti s rijekom i njezinim resursima te predstavlja važan dio identiteta i nasljeđa zajednice Neretve. Tako je danas „tradicija života s trupom i lađom, plovilima doline Neretve“ upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, kao nematerijalno zaštićeno kulturno dobro (Udruga lađara Neretve 2023, 223-224).

„Trupa je maleno, jednostavno plovilo, ravna dna, oštra pramca i krme, simetrično i u uzdužnom i u poprečnom smjeru, a gradili su je i redovito koristili žitelji s ušća rijeke Neretve“ (Udruga lađara Neretve 2023, 50). Trupa je simbol duboko ukorijenjene veze zajednice s rijekom. Njezina gradnja zahtijevala je vještinu majstora i predstavlja jako zahtjevan posao. Trupe su se veslale naizmjenično s obje strane kako bi se održao smjer, a za zaokretanje bi se koristila tehnika višestrukog veslanja. Ovisno o dubini vode, trupu se otiskivalo ili veslalo, a neki su je čak mogli pokretati i jedrom. Premazivane su različitim sredstvima radi zaštite od vlage, a služile su za prijevoz, ali i skrovište – bilo je pogodno ispod nje skriti se od nevremena (Udruga lađara Neretve 2023, 50-55).

Lađa, veći tip tradicijskog plovila neretvanskog kraja, ističe se svojim dimenzijama. Svojom dužinom od oko 8 metara, širinom do 2,8 metara te visinom od 80 centimetara, predstavlja izrazito građevinsko dostignuće. Njezin oblik, koji se sužava prema dnu u obliku trokuta, simbolizira praktičnu i funkcionalnu gradnju, koja omogućuje lakše manevriranje kroz vodene putove doline Neretve. Ova plovila najčešće su se gradila od strane seoskih drvodjelaca,

posebno bačvara, koji su prenijeli svoje vještine izrade bačvi na konstrukciju lađi. Pokretala su se pomoću vesala, poznatih kao parići, kojima su upravljali veslači ili lancanjem, gdje su žene s obale povlačile lađu konopcem, dok je muškarac upravljao kormilarom. Trupa i lađa su vitalni elementi identiteta stanovništva doline Neretve, podsjećajući na stoljetnu povezanost s vodenim putevima i tradicijom koja je oblikovala živote lokalnog stanovništva. Njihova važnost nije samo povijesna, već i suvremena, jer ostaju ključni elementi života u ovom području (Udruga lađara Neretve 2023, 59).

Tradicija prenošenja posjedovanja trupa i lađa duboko je ukorijenjena u generacijsko nasljeđe, a mnogi stanovnici i danas koriste ova plovila u rekreativne, ribolovne i lovačke svrhe. Osim što pružaju praktičnu korist, trupe i lađe postale su važne i kao turističke atrakcije, čuvajući tako bogatu baštinu područja. Nekoliko sportskih i kulturnih događaja, poput Maratona lađa i Maratona lađarica te Trupijade i foto-safarija, doprinose očuvanju i turističkoj promociji ovih tradicionalnih plovila. Život s trupom i lađom odražava kulturu stanovnika Neretve, istovremeno njegujući harmoniju između materijalne i nematerijalne baštine i prirode. Njeguje se i lokalni govor koji obuhvaća riječi i tehnike izrade trupa i lađa (Udruga lađara Neretve 2023, 218-223).

2.2.2.2. Umijeće pripreme neretvanskog brujeta

Umijeće pripreme neretvanskog brujeta predstavlja dio kulturne baštine doline Neretve, a kao takvo je upisano i kao nematerijalno zaštićeno kulturno dobro u RH. Ovaj gastronomski specijalitet, poznat i cijenjen diljem regije, ističe se svojom autentičnom recepturom i bogatstvom okusa, čime predstavlja neizostavan element neretvanske kuhinje.

Neretvanski brujet, sa svojom pikantnom notom i obiljem morskih plodova, izdvaja se kao simbol tradicionalne prehrane ovog područja. Receptura brujeta obuhvaća pažljivo odabrane sastojke poput svježe jegulje iz rječice Norin, koja se smatra najboljom vrstom za pripremu ovog jela. Osim jegulje, ključni sastojci uključuju i žabe, čija prisutnost obogaćuje aromu i teksturu brujeta. Priprema brujeta zahtijeva vještinu i strpljenje. Majstori ovog umijeća pažljivo kombiniraju sastojke poput mekih rajčica, kapule, ljute paprike, lovorovog lista, peršina te začina poput soli i papra, sve to na maslinovom ulju (Marčić 2011, 136).

Iako postoji nekoliko varijanti brujeta, svaka od njih nosi sa sobom priču i tradiciju koja se prenosi s generacije na generaciju. Dok je varijanta s jeguljom i žabama najpoznatija i najčešće pripremana za goste, domaći Neretvani najviše uživaju u kombinaciji s ploticama i ribom brenom ili cinkom. Tajna je u posebnom spoju okusa koji karakterizira svaku varijantu.

Osim kao jelo koje se priprema za obiteljske i svečane prigode, sastojci brujeta – jegulje i žabe – koriste se i kao zasebne delicije. Jegulja na žaru ili na gradelama te žablji krakovi pripremljeni na različite načine predstavljaju dodatne gastronomske užitke koji upotpunjuju bogatu ponudu neretvanske kuhinje (Marčić 2011, 136). Na slici niže, prikazana je varijanta brujeta sa žabama, koja se nerijetko nalazi na stolu Neretvana.

Slika 3. Brujet od žaba

Izvor: autoričina izrada

2.2.2.3. *Folklor i narodna nošnja*

Narodno stvaralaštvo, običaji i tradicija, često zvani folklor, odražavaju identitet i duh zajednice. Folkloristika, kao proučavanje folklor, nije samo o tekstovima ili običajima, već o složenim tkivima života i kulture. U suvremenom kontekstu, ona postaje interdisciplinarno područje, gdje se etnolozi, filolozi, muzikolozi, teatrolozi i drugi humanistički stručnjaci udružuju kako bi istražili različite aspekte narodnog stvaralaštva (Lozica 1979).

Narodna nošnja, koja se nekad nazivala opravom ili ruhom, obuhvaća odjeću izrađenu na selu, često od domaćih materijala poput konoplje, lana, vune ili svile. Ovaj oblik odjeće obuhvaćao je kompleksan proces, uključujući uzgoj sirovina, izradu tkanina, šivanje i ukrašavanje odjevnih elemenata. U prošlosti je izrada tekstila bila uglavnom rukotvoren posao, često pretežito ženski, što je rezultiralo raznolikošću u tehnici, ornamentici i bojama. Danas se termin narodna nošnja odnosi i na stariju i noviju odjevnu tradiciju seoskog stanovništva, koja se koristi i u folklorno-umjetničke svrhe, turizmu i medijima (Bušić 2014, 169).

Prema Bagur „u dolini Neretve gotovo svako selo, veće naselje i grad ima svoju pučku, klapsku i/ili folklornu grupu“ (2012, 173). Najviše se ističe Kulturno umjetničko društvo (KUD) Metković koje promiče tradiciju narodnih plesova i pjesama te nastupa na raznim

svečanostima na tom području. Društvo je osnovano 1977. godine, s nastupima na međunarodnim smotrama diljem Europe. Neretvanske narodne nošnje su posebno prepoznatljive, a najčešće boje su one od hrvatske zastave. Unatoč tomu, folklorna baština ovog područja još uvijek nije u potpunosti iskoristila svoje potencijale kao turistička atrakcija u Donjoneretvanskom kraju. Valja spomenuti kako je KUD Metković glavni organizator tradicionalne folklorne manifestacije „Na Neretvu misečina pala“, koja obuhvaća smotru folklorne glazbe i plesa (Bagur, Čaleta 2011, 138-142). Više o samoj manifestaciji bit će rečeno u sljedećem poglavlju.

2.2.2.4. Manifestacije

Doline Neretve je najpoznatija po svom poljoprivrednom značaju, posebno po bogatstvu nasada mandarina i drugih kultura. Iako još nije dovoljno prepoznata kao turistička destinacija, ljeti oživi zahvaljujući aktivnostima u tri administrativna grada koji ju čine: Metković, Opuzen i Ploče.

Tijekom ljetnih mjeseci, ovi gradovi organiziraju različite događaje i manifestacije kojima bi privukli turiste, posjetitelje te lokalno stanovništvo. U tablici 1, prikazane su najznačajnije manifestacije na području grada Metkovića.

Tablica 1. Manifestacije metkovskog ljeta

<i>METKOVSKO LJETO</i>
<p><i>Maraton lađa</i></p> <p>Maraton lađa je godišnje rekreativno sportsko natjecanje koje se održava druge subote u kolovozu, duž rijeke Neretve. Od svojeg osnutka 1998. godine prerastao je u najveći maritimni sportski događaj u ovom dijelu Europe, privlačeći sve veći broj veslača i gledatelja iz godine u godinu. Utrka se proteže od Metkovića do Ploča na ruti dugoj 22.500 metara, s 35 ekipa od po 18 članova, što čini preko 600 natjecatelja. Svaka ekipa ima 10 veslača, paričara (kormilara) i bubnjara, a tijekom natjecanja mogu zamijeniti do 6 veslača na pola puta. Prosječno vrijeme dolaska do cilja je 2 sata i 15 minuta. Maraton lađa je značajna tradicija u spomen na neretvanske gusare i postao je istaknuti događaj u dolini Neretve (Udruga lađara Neretve).</p>
<p><i>Na Neretvu misečina pala</i></p> <p>Svakog svibnja, zajedničkim naporima KUD-a Metković i Gradskog kulturnog središta Metković, oživljava se manifestacija „Na Neretvu misečina pala“. Ova svečanost, obogaćena</p>

plesnim izvedbama, glazbom te raznovrsnim radionicama i izložbama tradicijskih predmeta, okuplja folklorna društva iz cijele Hrvatske i susjednih zemalja poput Italije, Bosne i Hercegovine, Mađarske te drugih. Program se odvija na više lokacija u Metkoviću i okolnim mjestima Dubrovačko-neretvanske županije. Ova manifestacija ističe se i po tome što je prilika za predstavljanje tradicijskih nošnji i drugih kulturnih elemenata, čime se čuva i njeguje kulturno nasljeđe kraja (Bagur, Čaleta 2011, 142). Na drugoj dalmatinskoj smotri plesa u Metkoviću 21. travnja 2984. folklorna grupa KUD-a Metković prvi put je pokazala obnovljenu nošnju svog kraja (Bagur, 2012, 88).

Dani Neretvanske kneževine

Još jedna vrijedna manifestacija koja se održava u Metkoviću su „Dani Neretvanske kneževine“. Ovo je višednevna manifestacija koja se održava svake godine u kolovozu. Središnja atrakcija manifestacije je međunarodno poznati Maraton lađa. Osim toga, projekt obuhvaća oživljavanje starih zanata, običaja i društvenih događaja iz doba Neretvanske kneževine. Posjetitelji imaju priliku uživati u prezentaciji autohtonih domaćih proizvoda kroz razna gastro-enološka događanja (Turistička zajednica grada Metkovića 2024, 15).

Vid – Rimski noć u Naroni

Svake godine u srpnju, naselje Vid pokraj Metkovića oživi uz povijesno zabavnu manifestaciju – „Rimski noć u Naroni“. Posljednji petak u mjesecu rezerviran je za bogati i zabavni program koji posjetiteljima pruža autentičan doživljaj života drevnoj Naroni. Uz uprizorenje tržnica robova i borbu gladijatora, posjetitelji mogu kupiti suvenire i proizvode drevnih obrta te uživati u egzotičnom plesu, žongliranju te rimskim delicijama. Manifestacija se ističe po aktivnom uključivanju mještana naselja Vid, koji volontiraju kao stanovnici Narone, noseći odjeću i obuću iz rimskog razdoblja (Turistička zajednica grada Metkovića 2024, 14).

Izvor: autoričina izrada prema referencama navedenim u tekstu

Nadalje, bitno je spomenuti Opuzen, koji se svakako ističe po događajima koji privuku posjetitelje i lokalce. Tablica 2 pruža detaljniji opis događaja u Opuzenu.

Tablica 2. Manifestacije opuzenskog ljeta

OPUZENSKO LJETO

Art festival Zen Opuzen

Art festival Zen Opuzen je događaj ulične umjetnosti koji obogaćuje grad Opuzen od 2015. godine. Tijekom festivala, umjetnici oslikavaju pročelja građevina, dok se na pješčanoj plaži

Ušće također bilježe njihova umjetnička dijela u pijesku. Osim likovnih intervencija, posjetitelji mogu sudjelovati u kreativnim radionicama te uživati u raznovrsnim zabavnim, glazbenim i umjetničkim aktivnostima. Festival je postao važan dio lokalne zajednice, privlačeci i turiste iz različitih dijelova svijeta koji se pridružuju uživanju u umjetnosti i zabavi (Turistička zajednica grada Opuzena 2022, 7).

Dani mandarina

„Dani mandarina“ u Opuzenu su tradicionalna manifestacija koja se svake godine održava u listopadu s ciljem promocije grada i neretvanske mandarine. Naglašava se važnost mandarine kao lokalnog brenda i njegov doprinos poljoprivredi i turizmu doline Neretve. Kroz različite aktivnosti poput izrade mandarinskih skulptura, prodaje suvenira i prehrambenih proizvoda te promocije agroturizma, manifestacija privlači brojne posjetitelje i turiste (Turistička zajednica grada Opuzena 2022, 7).

Brudetijada

Brudetijada je kulinarska manifestacija koja se tradicionalno održava u Opuzenu svake godine posljednje subote u srpnju. Ova gastronomska fešta slavi neretvanske specijalitete, posebno poznati brujet. Natjecatelji u formiranim ekipama pripremaju svoje verzije ovog jela, koje ocjenjuje stručni žiri. Dok se natjecatelji natječu, posjetitelji imaju priliku kušati „veliku teću“ brujeta, koju pripremaju članovi udruge „Pivčeva kala“. Kako je već opisano, umijeće pripreme neretvanskog brujeta upisano je i kao nematerijalno zaštićeno kulturno dobro te se na ovaj način čuva i slavi ta tradicija (Turistička zajednica grada Opuzena 2022, 5).

Čikarijada

Čikarijada je tradicionalno natjecanje u bacanju „čikara“ koje se svake godine održava u kolovozu. Natjecatelji se okupljaju na „Starom mostu“ u Opuzenu kako bi pokazali svoje vještine i snagu u bacanju čikara (Turistička zajednica grada Opuzena 2022, 6).

Izvor: autoričina izrada prema referencama navedenih u tekstu

Valja spomenuti i Grad Ploče te nekoliko događaja koji se godišnje ističu, opisanih u tablici 3.

Tablica 3. Manifestacije pločanskog ljeta

PLOČANSKO LJETO

Summer WineFest Ploče

Summer WineFest Ploče održava se svake godine u kolovozu u gradu Pločama. Posjetitelji mogu uživati u širokoj ponudi vina iz okolnih područja, uz glazbu i pogled na grad. Tijekom

festivala, organiziraju se različite radionice i degustacije, uključujući degustaciju najuspješnijih vina s područja hrvatskog juga.

Vrijedno je spomenuti i Ribarsku noć, Festival od 2 do 2, Maraton lađa (s obzirom da je završetak u Pločama) te Plochallenge polumaraton, kao vrijedne aspekte koji pridodaju na važnosti manifestacije Pločanskog ljeta (Turistička zajednica grada Ploča, n.d.).

Izvor: autoričina izrada prema referencama navedenim u tekstu

Manifestacije navedene u tablicama 1.-3., zasigurno promiču kako lokalne proizvode, tako i tradiciju. Njima se jača lokalni identitet i zajednica, a stvara se i doživljaj za posjetitelje i lokalno stanovništvo.

2.2.2.5. *Gastronomska ponuda*

Dolina Neretve nudi raznoliku gastronomsku ponudu koja odražava dugogodišnju tradiciju i plodnost ovog kraja. Među najpoznatijim specijalitetima nalaze se već spominjani brudet, jegulje i žabe. Ova jela neizostavan su dio lokalne kulinarske tradicije i pružaju pravi doživljaj autentične neretvanske kuhinje.

U velikom broju restorana ovog kraja, nude se autentična gastronomska jela. Jedan od najreprezentativnijih ugostiteljskih objekata s takvom ponudom, zasigurno bi bila konoba Đuđa i Mate, smještena u neposrednoj blizini Arheološkog muzeja Narona. U njoj se može pronaći širok spektar jela od jegulje i žaba, spravljenih na razne načine. Vrijedi spomenuti konobu Vrilo koja je također vrlo popularna, ponajviše među lokalnim stanovništvom, gdje se često održavaju proslave i slavlja. Tijekom održavanja ljetnih manifestacija, na štandovima se uvijek pripremaju neretvanski specijaliteti, dostupni za konzumaciju svim posjetiteljima.

Osim morskih i riječnih delicija, dolina je poznata i kao plodno agrikulturno područje. Na ovim prostorima uspijevaju mnogi agrumi, među kojima se posebno ističu mandarine koje su postale simbolom regije. Svake jeseni, dolina ovim plodovima obogaćuje tržište diljem Hrvatske, a i šire. S obzirom da je dolina Neretve smještena i duž Jadranske magistrale, postoji velik broj štandova na samoj magistrali koji nude upravo ove proizvode – ovisno o sezoni i godišnjem dobu. Tako čak i usputni prolaznici koji su na putu prema udaljenijim destinacijama, imaju priliku kupiti agrume s Neretve. Dakako, posvuda po dolini, smještene su i tržnice koje obiluju lokalnim i domaćim proizvodima, pružajući tako priliku kako lokalnom stanovništvu, tako i turistima da uživaju u njima.

Područje uz Neretvu nekada je bilo poznato i po vinogradima, a njihov broj raste, posebno u općini Slivno. Ondje se smjestilo vinogorje Komarna, danas poznato kao najmlađe vinogorje u Republici Hrvatskoj. Vино se proizvodi u sedam vinarija, od kojih su za sada tek dvije smještene na samom području vinogorja. Posjetitelji mogu kušati autohtona vina, od kojih su najzastupljeniji plavac mali i pošip. U budućnosti je plan izgraditi i ostale vinarije na samom prostoru Komarne te vinsku cestu koja bi ih povezivala. Ovdje se prakticira ekološki uzgoj grožđa, čemu svjedoči eko certifikat (Agroklub, n.d.). Stoga, u Komarni leži velik potencijal, čime bi čitava dolina Neretve prosperirala kao enogastronomska destinacija. Na slici 4, prikazan je plavac mali Opus marke, vino koje potječe iz vinogorja Komarne.

Slika 4. Opus vina - Plavac mali

Izvor: autoričina izrada

Blizina poluotoka Pelješca, poznatog po kvalitetnim vinima, dodatno čini ovo područje pogodnim za turizam vina (Krešić, Kunst, Košuta 2016, 49). Ljubitelji piva mogu uživati i u proizvodima Brewille pivovare, koja nudi craft piva inspirirana prošlošću i sadašnjošću neretvanskog kraja. U dolini Neretve proizvode se i cijedeni prirodni sokovi, GUUC, od više vrsta voća i povrća. Njih se danas može pronaći širom doline Neretve, ali i duž cijele jadranske obale u ugostiteljskim i trgovačkim objektima.

Gastronomska ponuda doline Neretve tako predstavlja spoj tradicije, ali i kvalitete prirodnih bogatstava te posjetiteljima nudi specijalitete specifične za ovaj kraj.

3. Postojeće stanje i mogućnost turističke valorizacije kulturne ponude doline Neretve

Na temelju prethodnog poglavlja, evidentno je da dolina Neretve obiluje kulturnim resursima, kako materijalnim, tako i nematerijalnim. Time značajno doprinosi prepoznatljivosti i atraktivnosti ovog kraja. Ključni materijalni resurs ovog područja je arheološko nalazište Naron, koje privlači turiste svojim povijesnim značajem. S druge strane, kulturne manifestacije „Na Neretvu misečina pala“ i ona natjecateljskog duha, „Maraton lađa“, dodatno obogaćuju turističku ponudu te ističu kulturnu tradiciju Donjoneretvanskog kraja.

Istraživanja pokazuju da velik broj turista u Dubrovačko-neretvanskoj županiji posjećuje kulturne znamenitosti i muzeje. Stoga dolina Neretve ima značajan potencijal za turizam prethodno navedene baštine (Kunst i sur. 2016, 47). Tradicionalno poznata po svojoj agrikulturnoj proizvodnji, posebno mandarinama, dolina Neretve zasigurno ima potencijal za razvoj šire kulturne priče. Primjer tog potencijala je projekt Centra za posjetitelje „Lancarice“, što se također spominje u istraživanju, a koji bi prikazao život starih Neretvana, uključujući trupu i lađu. Time bi se eventualno mogla vratiti izvorna neretvanska lađa iz 1936., koja se trenutno čuva u Hrvatskom pomorskom muzeju u Splitu, a time bi dolina Neretve dobila i prostor za njeno javno izlaganje. Na službenoj stranici Turističke zajednice Metković, posjetitelji mogu pronaći informacije o aktivnostima poput promatranja ptica na ušću Neretve ili foto-safarija i vožnjom u neretvanskoj lađi, čime se spaja ruralni i kulturni turizam.

Dolina Neretve možda još uvijek nije dovoljno razvijena i prepoznata kulturna destinacija, ali potencijal je očit. Veći marketinški naponi i ulaganja vjerojatno bi povećali vidljivost ovog područja. U daljnjem tekstu, analizirat će se ono što je turistima u smislu informacija o postojećim znamenitostima dostupno.

3.1. Analiza turističke dostupnosti kulturne ponude doline Neretve

Dolina Neretve svoju kulturnu baštinu turistima nudi na pristupačan način, kako putem prometnih veza, tako i putem službenih internetskih stranica turističkih gradova koji ju čine.

Najveći grad doline Neretve, Metković, ima dobru autobusnu povezanost i omogućen pristup putem navigacijskih sustava, olakšavajući posjetiteljima kretanje po području. Ostali gradovi, poput Opuzena i Ploča, kao i naselje Vid, također su lako dostupni prometnicama.

Informacije o znamenitostima i kulturnoj ponudi dostupne su na službenim internetskim stranicama nositelja ponude opisanih u poglavlju 2.

Na internetskoj stranici Turističke zajednice grada Metkovića, posjetitelji mogu pronaći informacije o Arheološkom muzeju Naroni, Prirodoslovnom muzeju Metković te o događajima kao što su smotra folklora, Maraton lađa i aktivnostima poput *birwatchinga* i foto-safarija. Radno vrijeme ureda Turističke zajednice je od 7:00 do 15:00, no dostupni su kontakt brojevi i službeni e-mail za dodatne informacije. Turisti mogu odabrati hrvatski ili engleski jezik za prikaz informacija (Turistička zajednica grada Metkovića, n.d.).

Arheološki muzej Naroni nudi sve informacije na svojoj internetskoj stranici na više jezika, uključujući hrvatski, engleski, francuski, njemački, talijanski i španjolski. Podaci o radnom vremenu, posebno tijekom ljeta kada muzej radi duže, dostupni su na stranici. Posjeti muzeju omogućeni su i izvan redovnog radnog vremena, uz prethodnu najavu (Arheološki muzej Naroni, n.d.).

Prirodoslovni muzej Metković također pruža sve informacije na svojoj internetskoj stranici, na hrvatskom i engleskom jeziku. Turisti mogu vidjeti opis građe muzeja, lokaciju, radno vrijeme te cijene ulaznica (Prirodoslovni muzej Metković, n.d.).

Udruga lađara Neretve također ima službenu internetsku stranicu, gdje se promovira Maraton lađa. Podaci su dostupni na hrvatskom i engleskom jeziku, a turisti mogu pronaći sve o samom događaju i povijesti Maratona na jednom mjestu (Udruga lađara Neretve, n.d.).

Turistička zajednica grada Opuzena na internetskoj stranici pruža informacije o znamenitostima u neposrednoj blizini, kao i događajima, uz dostupne kontakt brojeve i službeni e-mail. Ured je otvoren od 7:00-15:00, a podaci su dostupni na hrvatskom jeziku, što inozemnom turistu može otežati pristup (Turistička zajednica grada Opuzena, n.d.).

Turistička zajednica grada Ploča ima vrlo preglednu službenu stranicu, nudeći podatke turistima na hrvatskom i engleskom jeziku. Kao i ostale, nudi podatke o znamenitostima, lokaciji ureda turističke zajednice, kontakt broju i e-mail, ali i puno ostalih, turistima korisnih, informacija. To uključuje lokacije i kontakte obližnjih ambulanti, trgovina i bankomata, transfera i rent a car agencija; praktički svega što bi osobi na putovanju moglo zatrebati (Turistička zajednica grada Ploča, n.d.).

Nadalje, na stranicama turističkih zajednica, turisti također mogu pronaći i informacije o dostupnom smještaju u blizini te samim time mogu olakšano planirati boravak.

Na temelju danih informacija, izgledno je da postoje izazovi s kojima se turisti mogu suočiti. Jezik može biti prepreka za inozemne turiste, s obzirom da su informacije u najvećoj mjeri dostupne na hrvatskom i engleskom jeziku. Također, ograničeno radno vrijeme nekih ustanova može predstavljati izazov za turiste koji preferiraju istraživati van okvira standardnih radnih sati. Ipak, ovi problemi mogli bi se prevladati uz planiranje i prilagodbu.

3.2. Empirijsko istraživanje

Na temelju stručne i znanstvene literature, stečen je teoretski uvid u kulturnu ponudu doline Neretve te njezine osnovne sastavnice. Kako bi se ispunila svrha ovog rada, a to je turistička valorizacija kulturne ponude doline Neretve, potrebne su i iskustvene spoznaje o utjecaju kulturne ponude Neretve na sam turizam ovog područja. Stoga je osmišljeno i provedeno istraživanje primjenom intervjua.

3.2.1. Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je dublje istražiti ulogu kulturne ponude doline Neretve te njezin doprinos turizmu. Konkretno, istraživanje ima za cilj razumjeti utjecaj materijalne i nematerijalne kulturne ponude na motivaciju posjeta u destinaciji te procijeniti njihovu važnost u turističkom kontekstu i dati odgovore na sljedeća istraživačka pitanja:

- I. Predstavlja li materijalna kulturna ponuda doline Neretve motiv posjeta destinaciji?
- II. Predstavlja li nematerijalna kulturna ponuda doline Neretve motiv posjeta destinaciji?

Nositelje kulturne ponude za istraživanje autorica je odabrala s obzirom na njihovu izuzetnu važnost i relevantnost za područje. Stoga, Arheološki muzej Naroni autorica prepoznaje kao važan nositelj materijalne kulturne ponude doline Neretve zbog svoje iznimne zbirke artefakata i povijesnog značaja za regiju. Kroz svoje izložbe i interpretaciju arheoloških

nalazišta, muzej pruža dublje razumijevanje prošlosti i kulturnog identiteta područja. S druge strane, manifestacija Maraton lađa istaknuta je kao glavni nositelj nematerijalne kulturne ponude. Ova tradicionalna manifestacija, koja svjedoči dugoj tradiciji života uz rijeku Neretvu, naglašava važnost lađa i trupa u životu i kulturi doline Neretve. Kroz sudjelovanje lokalnog stanovništva i promociju tradicionalnih običaja, Maraton lađa pruža autentično iskustvo nematerijalne kulturne baštine regije.

S obzirom na postavljene ciljeve istraživanja i odabrane nositelje kulturne ponude, sljedeći korak je detaljno opisati metodologiju istraživanja i uzorak ispitanika.

3.2.2. Metodologija istraživanja i opis uzorka

Kako bi se provelo istraživanje, autorica se odlučila za kvalitativnu metodu intervjua licem u lice, specifično polustrukturirane prirode.

Prema Wattles, u polustrukturiranom intervjuu istraživač postavlja niz unaprijed pripremljenih, ali otvorenih pitanja, što omogućuje veću kontrolu nad smjerom i sadržajem razgovora. Tijekom intervjua, istraživač može otkriti podatke koji nisu bili očekivani, pružajući drugačiji uvid u pojavu te ima slobodu postavljati dodatna pitanja koja nisu bila predviđena u pripremi, čime ovaj intervju postaje fleksibilan i prikladan za istraživanja gdje je osobno iskustvo ispitanika od velike važnosti (2019, 206).

Polustrukturirani intervjui prilagođavaju se prema tome kako ispitanik reagira na postavljena pitanja. Ovi intervjui mogu biti individualni ili grupni, pri čemu se naglašava prednost rada s pojedincima kako bi se postigao „dubinski intervju“, gdje istraživač može temeljitije istraživati temu (Adhabi, Blash Anozie 2017, 89).

Prema navedenom, autorica je provela dva intervjua. Uzorak ispitanika tako je obuhvatio zaposlenicu Arheološkog muzeja Narona, kao i člana Udruge lađara Neretve, koja je zapravo glavni organizator događaja Maratona lađa. Ova selekcija ispitanika omogućila je prikupljanje spoznajnih iskustava ispitanika, bitnih za istraživanje doprinosa kulturne ponude doline Neretve turizmu. U ovom slučaju, autoričina interakcija sa zaposlenicom muzeja i članom Udruge, bila je osobna, čime je omogućen temeljit pristup njihovim perspektivama o istraživačkim pitanjima.

3.2.3. Rezultati istraživanja

Kako je već navedeno, autorica je putem intervjua provela istraživanje o utjecaju kulturne ponude doline Neretve na motiv posjeta toj destinaciji.

Slijedi prikaz intervjua provedenog 4. travnja u prostorijama Arheološkog muzeja Narona sa zaposlenicom Anom Taslak Prusac, višom stručnom suradnicom za poslove marketinga i prodaje:

U kontekstu kulturne ponude doline Neretve, kako biste opisali važnost Arheološkog muzeja Narona?

- Arheološki muzej Narona predstavlja jedan temelj na kojem se gradi i treba još više razvijati ponuda doline Neretve. Ovaj muzej, jedinstven ne samo u Hrvatskoj već i u svjetskim razmjerima, ističe se kao prvi hrvatski muzej sagrađen in situ, odnosno na samom arheološkom nalazištu. Kolekcija statua pronađena u Naroni je iznimna; takav nalaz nije zabilježen ni u jednom drugom hramu Rimskog carstva, što čini ovaj muzej posebnim i značajnim. Iako je muzej već sada važan element kulturne ponude, postoji prostor za dodatno obogaćivanje sadržaja kako bi se posjetiteljima pružilo još bogatije iskustvo. Povećanje raznolikosti i broja sadržaja može dodatno istaknuti značaj doline Neretve kao kulturno i povijesno vrijedne destinacije.

Dolaze li posjetitelji često u Arheološki muzej Narona tijekom turističke sezone?

- Turistička sezona kod nas traje od 1. svibnja do 1. studenoga; imamo dobru posjećenost. Iako zimski mjeseci donose manje turista, naša institucija uspijeva zadržati posjetitelje zahvaljujući suradnjama sa školama. Redovito nas posjećuju učenici petih razreda osnovnih škola i prvih razreda srednjih škola, koji u sklopu nastavnog plana obrađuju Antiku, s posebnim naglaskom na Naronu i ovaj lokalitet. Većina školskih grupa dolazi ciljano kako bi se upoznali s baštinom Neretve, čime održavamo kontinuirani priljev posjetitelja i van turističke sezone.

Možete li procijeniti koliko posjetitelja muzeja su ujedno i turisti? Dolaze li u muzej inozemni turisti i postoje li sadržaji prilagođeni njima?

- Oko 40% naših posjetitelja čine inozemni turisti, prema našim procjenama. Sadržaji su pažljivo prilagođeni njihovim potrebama. Stalni postav je na engleskom jeziku, a nudimo i stručna vodstva te audio vodiče na engleskom, kao i na nekoliko drugih jezika.

Osim toga, posjetiteljima su dostupni letci i deplijani prevedeni na osam jezika, čime osiguravamo da informacije budu lako dostupne svim gostima.

Po Vašoj procjeni, koje zbirke ili artefakte posjetiteljima ostavljaju najbolji dojam i pobuđuju najveći interes tijekom posjeta muzeja?

- Posjetiteljima muzeja zasigurno najveći interes pobuđuju upravo zbirke statua. Prvi kontakt s ovim impresivnim artefaktima često rezultira opčinjenosti, pogotovo kada se uzme u obzir činjenica da su sve statue iskopane na samom lokalitetu; a to dodatno pojačava doživljaj autentičnosti. Kada posjetitelji promatraju hram, pod i statute te shvate da se sve nalazi na istom mjestu još od 10. godina prije Krista, reakcije su izvanredne.

Suraduje li Arheološki muzej Naron s drugim kulturnim institucijama ili lokalnim turističkim organizacijama u cilju promoviranja kulturne baštine doline Neretve?

- Muzej suraduje s turističkom zajednicom, agencijama, kao i restoranima prepoznatim u našem naselju. S drugim muzejima imali smo suradnje, ali nisu prečeste; dok su gostujuće izložbe vrlo česte, nekoliko puta godišnje, a imamo i izložbe u drugim ustanovama. Na razini Hrvatske, kako sam već spomenula, surađujemo sa školama i oni uglavnom svi imaju stručna vodstva, dok neki od njih idu u šetnju kroz cijelo naselje, obilaze gradske bedeme, spomenik kneza Domagoja i crkvu sv. Vida.

Kakve su povratne informacije koje dobijete od posjetitelja nakon obilaska muzeja? Smatrate li da su općenito zadovoljni ponuđenim sadržajem?

- Povratne informacije koje dobivamo od posjetitelja nakon obilaska muzeja izrazito su pozitivne. Često se usmeno zahvaljuju te ostavljaju visoke ocjene na Google recenzijama, čime se potvrđuje njihovo zadovoljstvo ponuđenim sadržajem. Također, imamo knjigu dojmova u koje se posjetitelji rado upisuju i pružaju nam dragocjene povratne informacije. U velikom postotku, posjetitelji odlaze iz muzeja iznimno zadovoljni svojim iskustvom. Neki se školski kolektivi vraćaju već 17 godina za redom, što svjedoči o kontinuiranom odabiru muzeja kao destinacije za edukativne izlete. Cijenimo povjerenje nastavnika koji se iznova odlučuju za naše programe, prilagođavajući stručna vodstva prema potrebama različitih grupa posjetitelja.

Koristi li muzej marketinške strategije kako bi privukao turiste i promovirao svoju kulturnu ponudu? Ukoliko da, koje bi to bile?

- Muzej koristi raznovrsne marketinške strategije kako bi privukao turiste, ali velik dio našeg oglašavanja odnosi se na Internet i društvene mreže, gdje redovito pratimo aktivnosti i sudjelujemo u različitim događajima kao što su radionice, edukativne akcije poput EMA-e (Edukativna Muzejska Akcija) te posebni programi u sklopu manifestacije poput Noći muzeja, Međunarodnog dana muzeja i Europskih dana arheologije.

Svake godine predstavljamo nove suvenire inspirirane predmetima iz muzeja, pazeći da su proizvedeni od prirodnih materijala i kvalitetno izrađeni te njih nastojimo promovirati.

Pored online oglašavanja, distribuiramo letke po hotelima i turističkim centrima kako bismo potaknuli goste da posjete dolinu Neretve. Svakako i usmena preporuka igra dosta bitan faktor u privlačenju posjetitelja, posebno za manifestacije poput Rimske noći u Naroni. Velik doprinos bi bio kada bismo imali specijaliziranog stručnjaka za marketing; s obzirom da sam za taj dio trenutno zadužena ja, uz ostale poslove prodaje ulaznica, dogovora s agencijama i sl.

Možete li navesti primjere, ukoliko postoje, kako je posjet Arheološkom muzeju Narona potaknuo turiste da istraže i posjete druge dijelove doline Neretve?

- Smatramo da posjet našem muzeju često potiče turiste da istraže i posjete druge dijelove doline Neretve, što je vidljivo i na nedavnom posjetu grupe studenata arheologije iz Njemačke. Ovi posjetitelji, većinom stariji studenti zainteresirani za cjeloživotno učenje, došli su u muzej kako bi istražili arheološku baštinu, ali su istovremeno iskoristili priliku da istraže i druge atrakcije doline Neretve. Nakon posjeta muzeja, odlučili su se ručati u lokalnom restoranu Đuđa i Mate, prošetati gradskim bedemima, istražiti naselje te se čak provozati lađom,

Slično tome, individualni posjetitelji često odlutaju do našeg muzeja iz znatiželje, ali organizirane grupe dolaze ciljano, često kao dio izleta koji obuhvaća i druge znamenitosti doline Neretve.

Nakon prikazanih rezultata intervjua o materijalnoj kulturnoj ponudi, slijedi i prikaz rezultata intervjua provedenog 5. travnja u prostorijama Udruge lađara Neretve sa Antom Šprljom, predsjednikom Nadzorno-stegovnog odbora udruge, kao i bivšeg lađara:

Kako biste opisali važnost Maratona lađa u promociji nematerijalne kulturne ponude doline Neretve?

- Maraton lađa je praktički postao središnji događaj u dolini Neretve u cijeloj godini i to je promociju nematerijalne kulturne ponude dovelo na jednu potpuno novu razinu koja se nije mogla ni sanjati, posebice i zbog činjenice da se već posljednje četiri godine zaredom radi izravni TV prijenos na nacionalnoj televiziji.

Na koji način Udruga lađara Neretve promovira Maraton lađa među turistima?

- Iako je Maraton lađa središnji događaj, on nije i jedini lađarski događaj. Naravno, Maraton promoviramo kao nesvakidašnji spektakl nastao iz povijesne baštine, ali mnoga lađarska popratna događanja i pripreme koje idu uz Maraton, čine sastavni dio priče o Maratonu lađa i nastavku tradicije Neretvana. Istaknuo bih da Udruga lađara Neretve tokom cijele godine ima razne vrste promocija – od sajmovi, TV priloga, nastupa u medijima pa do suorganizacija s raznim lađarskim kupovima u drugim dijelovima Hrvatske.

Privlači li Maraton lađa pažnju turista na nematerijalnu ponudu doline Neretve?

- Kada turisti čuju priču o lađi, lađarima i lađaricama, važnosti lađe i trupe/trupice u dolini Neretve, njihov interes se preusmjerava na tradiciju, kulturu i običaje doline Neretve. Mi u Udruzi lađara Neretve držimo da je došlo vrijeme da se aktivira povijesni, odnosno etnološki potencijal doline Neretve kroz izgradnju Centra za posjetitelje ili etnološkog muzeja koji bi se više posvetio očuvanju tradicije i povijesti doline Neretve. U tom smislu smo i napravili projekt Centra za posjetitelje „Lancarice“ koji smo zajedno s općinom Kula Norinska prijavili na natječaje za sredstva iz EU fondova. Rezultate još nemamo, ali smo čvrsti u našim nastojanjima da turistima omogućimo doživljaj života naših predaka, ali i ne tako davni način života o kojem još ima živih ljudi koji o tome svjedoče.

Sudjeluje li lokalna zajednica i turističke organizacije u provedbi Maratona lađa kako bi se osigurala njegova privlačnost i u kojoj mjeri?

- Realno bez potpore lokalne zajednice Maraton lađa bi bio na znatno nižoj razini. Potpora koju nam daju gradovi Ploče, Opuzen i Metković je velika i nama jako značajna. Oni djeluju i preko svojih turističkih zajednica, a moram naglasiti poseban značaj gradova u sudjelovanju s njihovim komunalnim potencijalima jer se rado o uistinu velikoj

organizaciji koja u jednom danu obuhvaća tri grada na ruti od 22,5 km. Takva organizacija je izrazito složena i zahtjeva dugotrajne i detaljne pripreme, a da bi se turisti osjećali ugodno i sigurno tu mora biti uigrana suradnja lokalnih vatrogasnih postrojbi, medicinskih ustanova, policije, komunalnih poduzeća, lokalnih udruga, skupina građana i slično. Oni koji dođu pratiti Maraton lađa kao turisti, imaju samo riječi hvale, i to prenose na druge ljude koji onda žele doživjeti to iskustvo.

Doprinosi li Maraton lađa promociji lokalnih običaja, tradicije i kulturnog identiteta doline Neretve?

- Bit ću malo neskroman u ime Udruge lađara Neretve i lađara pa reći da je Maraton lađa i ono što se u okviru istog vezano za njega tijekom godine radi vjerojatno predstavlja ključni faktor za promociju lokalnih običaja, tradicije i kulturnog identiteta doline Neretve. Napomenut ću da smo u Pragu 2022. godine imali dane Neretve i Hrvatske u centru Praga gdje je UL Neretve kao nositelj tog događaja bila glava atrakcija proslave sv. Ivana Nepomuka – zaštitnika grada Praga. Potencijal za takvu promociju zasada ima samo Udruga lađara Neretve koristeći Maraton lađa. Naš češki domaćin je bio upravo oduševljen Maratonom lađa i to mu je bila glavna vodilja – ako možemo organizirati Maraton lađa, možemo i u centru Praga biti nositelji velikih aktivnosti. Ne trebam napominjati ni koliko daleko TV prijenos Maratona lađa doprinosi promociji lokalnog identiteta i tradicije.

Prilagođava li se Maraton lađa promjenama u turističkim kretanjima i očekivanjima posjetitelja? Na koji način se osigurava privlačnost Maratona lađa?

- Bez prilagođavanja Maratona lađa ne bi opstao i rastao. Zapravo jedina prepreka rastu posjećenosti Maratonu lađa su trenutno smještajni kapaciteti jer tih dana u krugu 30ak kilometara je gotovo nemoguće naći smještaj. Mi smo jedna od rijetkih tradicionalnih manifestacija natjecateljskog karaktera koja je dopustila i osobama izvan matičnog područja da sudjeluju u Maratonu, ali to nam se pokazalo kao pun pogodak jer su drugi krajevi pokazali velik interes za sudjelovanje upravo saznajući i preko svojih sudionika o tome koliko je to poželjna manifestacija. Mi imamo popriličan broj turista s kontinenta koji dolaze samo zbog Maratona lađa, a posebno nas raduje što se nakon prvog doživljaja Maratona, učestalo vraćaju i to pokazuje da je iskustvo koje dožive jako pozitivno. Ti ljudi kasnije žele doživjeti Neretvu i kroz druge oblike njenog upoznavanja

i tu imamo jako pozitivan odjek. Tu onda nastupaju lokalni muzeji, ugostitelji i drugi akteri društvenog značaja.

Kako se događaj integrira u širi turistički doživljaj doline Neretve?

- Upravo kako sam prethodno rekao – mi uvijek gledamo da sudjelujemo u promidžbi i razvoju doline Neretve i mislim da osobno ne bi bio uključen u Maraton lađa i Udrugu lađara Neretve kada ne bih vidio da doprinosimo lokalnom razvoju. Maraton lađa je, nazovimo to tako, središnje jedro koje nosi brod i kormilo koje ga usmjerava, a preko njega se turist učestalo početno interesira za Neretvu jer su kadrovi s Maratona lađa i općenito motivi sa izleta lađom nešto neopisivo. Zatim, kada taj turist doživi takav događaj, otvaraju mu se oči i o drugim bogatstvima i povijesti doline Neretve. To je sinergija kojoj težimo i kojoj svjedočimo praktički svaki dan.

Jesu li posjetitelji motivirani da istraže i druge aspekte kulturne ponude nakon posjeta Maratonu lađa?

- I Udruga lađara Neretve i turističke zajednice, a tako i lokalni akteri koji prihode od turizma, streme ka tome da turist bude motiviran što bolje i sa što više aspekata doživi dolinu. Prirodne ljepote, tradicija, običaji, lokalna kuhinja, sve je to ono što možemo ponuditi kao posebnost ovog kraja. Kulturnu ponudu često zamišljamo samo kroz umjetnost, ali je njen stvarni doživljaj iznimno bitan kroz svakodnevni udisaj povijesti, tradicije i specifičnog načina života koji turiste, vjeruje mi, oduševljava. Svaki kraj je poseban, ali ovo područje uistinu daje neke od najboljih prilika da se osjeti taj jedinstven sudar kultura Dalmacije i Hercegovine, koji je rodio posebnost doline Neretve kao zasebni kulturološki fenomen u kojem se može uživati kao turist te vidjeti što je to sve na ovom prostoru jedinstveno i moguće vidjeti, okusiti i čuti.

S obzirom na dobivene rezultate nakon provedenih intervjua, autorica je iznijela raspravu i ograničenja provedenog istraživanja.

3.2.4. Rasprava i ograničenja istraživanja

Na temelju prikupljenih informacija iz intervjua sa zaposlenicom Arheološkog muzeja Narona, može se zaključiti da materijalna kulturna ponuda doline Neretve doista predstavlja značajan motiv za posjet ovoj destinaciji. Arheološki muzej Narona, sa svojom jedinstvenom pozicijom kao prvi hrvatski muzej izgrađen in situ, privlači posjetitelje iz zemlje i inozemstva. Jedan od ključnih pokazatelja važnosti muzeja kao motivatora za posjet dolini Neretve je činjenica da

posjetitelji često istražuju i druge dijelove regije, što uključuje posjete lokalnim restoranima, šetnje po gradskim bedemima, vožnje lađom i istraživanje okolnih arheoloških nalazišta. Takva integracija kulturne i turističke ponude dodatno obogaćuje doživljaj posjetitelja i povećava ukupnu atraktivnost doline Neretve.

Jedno od glavnih ograničenja ovog intervjua je nedostatak kvantitativnih podataka koji bi mogli pružiti precizniji uvid u broj posjetitelja i njihov utjecaj na lokalnu ekonomiju. Intervju pruža kvalitativne uvide, ali bez detaljne analize posjetiteljskih statistika te je teško kvantificirati točan doprinos kulturne ponude turističkom prometu. Također, budući da je intervju proveden samo sa jednom zaposlenicom muzeja, rezultati mogu biti subjektivni i ne nužno reprezentativni za cijeli sektor turizma u dolini Neretve. Dodatna istraživanja koja uključuju više sudionika iz različitih sektora turizma i kulture bila bi korisna za dobivanje šire slike o utjecaju kulturne ponude na turizam u regiji. Unatoč ovim ograničenjima, intervju ipak jasno pokazuje da materijalna kulturna ponuda, predvođena Arheološkim muzejom Naron, privlači posjetitelje i obogaćuje turističku ponudu doline Neretve, čime se daje potvrđan odgovor na istraživačko pitanje I.

Nadalje, iz intervjua s predstavnikom Udruge lađara Neretve, jasno je da nematerijalna kulturna ponuda doline Neretve predstavlja snažan motiv za posjet ovoj destinaciji. Maraton lađa, kao središnji događaj, privlači veliku pažnju turista i medija, a isto tako doprinosi promociji kulturnih običaja i tradicije. S obzirom da je događaj popraćen i prijenosom na nacionalnoj televiziji, nematerijalna baština prostora oživljena je u domovima širom Hrvatske i svijeta, čime se dodatno povećava interes za ovu regiju. Ne može se zanijekati kako Udruga uspješno promovira Maraton lađa putem raznih kanala i suradnji s turističkim zajednicama.

Kao glavno ograničenje ovog intervjua je, opet, fokusiranje na perspektivu jednog predstavnika Udruge lađara Neretve, što može rezultirati subjektivnim stavovima. Intervju pruža dragocjene kvalitativne uvide, ali nedostatak kvantitativnih podataka otežava preciznu analizu utjecaja nematerijalne kulturne ponude na turistički promet. Daljnja istraživanja imala bi koristi od uključivanja statističkih podataka za dobivanje šire i preciznije slike. Međutim, bez obzira na to, dostupni kvalitativni podaci iz intervjua, snažno sugeriraju da nematerijalna kulturna ponuda, putem manifestacija kao što je Maraton lađa, značajno doprinosi turističkoj atraktivnosti doline Neretve te samim time čini i motiv posjeta destinaciji, čime se potvrđuje i istraživačko pitanje II.

Zaključak

Na temelju istraživanja i dubinske analize kulturne ponude doline Neretve, može se zaključiti kako je kulturni turizam važan faktor u očuvanju autentičnosti i promociji turističke privlačnosti ovog područja. Dolina Neretve, ističe se ne samo kao agrikulturno područje, već i destinacija s vrijednom kulturnom baštinom koja seže u prošlost. Arheološki muzej Narona, kao važan nositelj materijalne kulturne ponude područja, kontinuirano potvrđuje svoju važnost i popularnost kroz godine. Ostali predstavnici materijalne ponude, poput Prirodoslovnog muzeja Metković i povijesnih spomenika, dakako daju dodatnu vrijednost području. Nadalje, nematerijalna baština, poput manifestacije Maratona lađa, koja je postala poznata i na nacionalnoj razini, dodatno pridonosi promociji regionalnih običaja i okupljanju zajednice u slavlju tradicije i sportskog duha. Život s trupom i lađom te neretvanska gastronomija s jelima poput brujeta, čine neizostavan dio lokalnog identiteta i ponude.

Nastavno na prethodno poglavlje, pokazano je i kako su suvremeni turisti sve više zainteresirani za kulturne sadržaje i aktivnosti koje reflektiraju lokalnu tradiciju ovog područja. Stoga je ključno istaknuti da efikasna valorizacija kulturne baštine zahtijeva sustavno upravljanje, zaštitu i promociju kako bi se sačuvala autentičnost i privukli održivi oblici turizma.

Daljnji razvoj kulturnog turizma u dolini Neretve treba biti usmjeren na integraciju lokalne zajednice, unapređenje turističke infrastrukture i edukaciju posjetitelja o kulturnoj baštini. Vrijedi naglasiti kako bi ulaganje u kulturne resurse očuvalo identitet Neretve te osiguralo ekonomski prosperitet zajednice, potičući stvaranje novih inicijativa i projekata koji bi doprinijeli boljem životnom standardu lokalnog stanovništva. U tom smislu, dolina Neretve ima neizmjeran potencijal za razvoj turizma koji je uravnotežen i osjetljiv na lokalnu zajednicu, osiguravajući tako očuvanje povijesti, kulture i prirodnih ljepota ovog područja i za buduće generacije.

Reference

- Adhabi, Essa, i Christina Blash Anozie. 2017. Literature Review for the Type of Interview in Qualitative Research. *International Journal of Education* ISSN 1948-5476.
- Agroklub. *Vinogorje Komarna*. dostupno na: [Vinogorje Komarna - Fotoprilozi | Agroklub.com](http://VinogorjeKomarna-Fotoprilozi.Agroklub.com) (pristupljeno 12. lipnja 2024.)
- Arheološki muzej Naron. 2024. *Erešova kula*. Dostupno na: [Erešova kula – Arheološki Muzej Naron \(a-m-narona.hr\)](http://ErešovaKula-ArheološkiMuzejNarona.a-m-narona.hr) (pristupljeno 3. travnja 2024.).
- Arheološki muzej Naron. 2024. *O muzeju*. Dostupno na: <https://www.a-m-narona.hr/o-muzeju/> (pristupljeno 27. ožujka 2024.).
- Arheološki muzej Naron. 2024. *Zbirka*. Dostupno na: <https://www.a-m-narona.hr/zbirka/> (pristupljeno 27. ožujka 2024.).
- Bagur, Radojka. 2012. *Nošnja u delti Neretve kroz stoljeća*. Zagreb: Tisak Zelina d.d.
- Bagur, Vidoslav, i Joško Čaleta. ur. 2011. *Biseri Jadrana – Delta Neretve: edicija za kulturu putovanja*. Zagreb: Fabra press d.o.o.
- Bušić, Katarina. 2014. *Iskustva, problemi i promišljanja primijenjene etnologije: suvremena značenja i pojavnosti narodne nošnje*. Zagreb: Etnografski muzej.
- Cetinski, Vinka, Violeta Šugar, i Marko Perić. 2012. *Menadžment institucija i destinacija kulture*. Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu.
- Dodig, Radoslav. ur. 2011. *Biseri Jadrana – Delta Neretve: edicija za kulturu putovanja*. Zagreb: Fabra press d.o.o.
- Galičić, Vlado. i Marina Laškarin. 2016. *Principi i praksa turizma i hotelijerstva*. Opatija: Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:191:689775>.
- Glamuzina, Nikola. ur. 2011. *Biseri Jadrana – Delta Neretve: edicija za kulturu putovanja*. Zagreb: Fabra press d.o.o.
- Jahić, Haris. 2016. Tourist valorization of cultural and historical heritage on the example of medieval tombstones (stećak) in the Herzegovina-Neretva canton. *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, 5, 55-71.
- Jelinčić, Daniela Angelina. 2008. *Abeceda kulturnog turizma*. Zagreb: Meandarmedia.
- Jelinčić, Daniela Angelina. 2010. *Kultura u izlogu*. Zagreb: Meandarmedia.
- Krešić, D., Kunst I., Telišman Košuta N. (2016.): *Plan razvoja turizma klastera Neretva, 2015.-2025*. Zagreb: Institut za turizam.

- Krstičević, Ratko. ur. 2015. *Povijest i topografija Narone*. Metković: Ogranak Matice hrvatske u Metkoviću.
- Lozica, Ivan. 1979. Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti. *Narodna umjetnost: časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 16 No. 1, 33-51.
- Manenica, Hrvoje. ur. 2011. *Biseri Jadrana – Delta Neretve: edicija za kulturu putovanja*. Zagreb: Fabra press d.o.o.
- Marčić, Radovan. ur. 2011. *Biseri Jadrana – Delta Neretve: edicija za kulturu putovanja*. Zagreb: Fabra press d.o.o.
- Petrić, Lidija, i Jasenko Ljubica. 2012. Potencijal turističke valorizacije nematerijalne kulturne baštine ruralnih područja Dalmacije. U *Identitet Jadranskog prostora Hrvatske: retrospekt i prospekt*. Split: Sveučilište u Splitu.
- Prirodoslovni muzej Metković. *O povijesti*. Dostupno na: [Povijest - Prirodoslovni muzej Metković \(pmm.hr\)](http://pmm.hr) (pristupljeno 29. ožujka 2024.).
- Prirodoslovni muzej Metković. *Stalni postav*. Dostupno na: [Stalni postav - Prirodoslovni muzej Metković \(pmm.hr\)](http://pmm.hr) (pristupljeno 29. ožujka 2024.).
- Registar kulturnih dobara RH. 2024. *Sklop „kula Nonković“*. Dostupno na: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7588> (pristupljeno 1. travnja 2024.).
- Registar kulturnih dobara RH. 2024. *Utvrdna Smrdan Grad s crkvom Gospe Velike*. Dostupno na: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5833> (pristupljeno 1. travnja 2024.).
- Tomasović, Marinko. 2023. *Sadržaji povijestne i kulturne baštine u djelu don Mile Vidovića*. Makarska: Gradski muzej Makarska. Dostupno na: <https://doi.org/10.34075/cs.58.3.7> (pristupljeno: 1. travnja 2024.).
- Turistička zajednica grada Metkovića. 2024. *Program rada turističke zajednice 2024*. Metković: TZ grada Metkovića. Dostupno na: <file:///C:/Users/klaud/Desktop/PROGRAM-RADA-TURISTICKE-ZAJEDNICE-2024.pdf> (pristupljeno: 15. travnja 2024.).
- Turistička zajednica grada Opuzena. 2022. *Program rada turističke zajednice grada Opuzena za 2023. godinu*. Opuzen: TZ grada Opuzena. Dostupno na: <file:///C:/Users/klaud/Desktop/Program-rada-TZG-Opuzen-2023.-PDF.pdf> (pristupljeno: 15. travnja 2024.).
- Turistička zajednica grada Ploča. 2024. *O Pločanskom ljetu*. Dostupno na: [Pločansko ljetu | Visit Ploce](http://ploca.hr) (pristupljeno: 15. travnja 2024.).
- Utovac, Darko. 2020. *Knjiga o Slivnu*. Opuzen: Ogranak Matice Hrvatske Opuzen. Dostupno na: [file:///C:/Users/klaud/Downloads/KNJIGA_O_SLIVNU_POVIJEST_ZANIMLJIVOS_TI_I%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/klaud/Downloads/KNJIGA_O_SLIVNU_POVIJEST_ZANIMLJIVOS_TI_I%20(3).pdf) (pristupljeno 1. travnja 2024.).

- Udruga lađara Neretve. 2023. *25 godina Maratona lađa*. Metković: Udruga lađara Neretve.
- Udruga lađara Neretve. *O Maratonu lađa*. Dostupno na: [Maraton lađa \(maraton-ladja.hr\)](http://maraton-ladja.hr) (pristupljeno 14. travnja 2024.)
- Vekić, Ivan, i Ivan Volarević. 2016. Arhitektura područja grada Metkovića. Dostupno na: [\(99+\) Arhitektura područja grada Metkovića od prapovijesti do suvremenog doba - katalog izložbe.pdf | Ivan Volarević - Academia.edu](#) (preuzeto: 7. travnja 2024.).
- Vidović, Mile. 1998. *Sakralni objekti u dolini Neretve*. Split: Dalmatinski papir.
- Volarević, Ivan. 2020. *Stećci u Neretvi – Umjetnost i obred*. Metković: Ustanova za kulturu i sport Metković. Dostupno na: https://www.academia.edu/42158959/Katalog_izlo%C5%BEbe_Ste%C4%87ci_u_Neretvi_Umjetnost_i_obred (pristupljeno 5. travnja 2024.).
- Vučić, Jakov. 2008. *Kameni spomenici iz crkve sv. Andrije u Baćini*. Zadar: Arheološki muzej Zadar. Dostupno na: file:///C:/Users/klaud/Downloads/Kameni_spomenici_crkve_sv_Andrije_u_Baci.pdf (pristupljeno 5. travnja 2024.).
- Vukša, Nahod, Perina. 2023. *Dijalektna slika doline Neretve*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Wattles, Isidora. 2019. Intervju kao istraživačka metoda: teorijski aspekti. *CIVITAS*, 2019, 9(2), 201-214.
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*. 2023. Narodne novine, br. 69/99, 151/03, 157/03, 100/04, 87/09, 88/10, 61/11, 25/12, 136/12, 157/13, 152/14, 98/15, 44/17, 90/18, 32/20, 62/20, 117/21, 114/22 <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara> (pristupljeno 25. ožujka 2024.)

Popis ilustracija

Slike

SLIKA 1. PROSTORNI OKVIR DOLINE NERETVE	8
SLIKA 2. CRKVA "VELIKE GOSPE NA GRADU"	12
SLIKA 3. BRUJET OD ŽABA	18
SLIKA 4. OPUS VINA - PLAVAC MALI	23

Tablice

TABLICA 1. MANIFESTACIJE METKOVSKOG LJETA	19
TABLICA 2. MANIFESTACIJE OPUZENSKOG LJETA	20
TABLICA 3. MANIFESTACIJE PLOČANSKOG LJETA	21